

FELSEFİ DÜŞÜNCENİN EDEBİYATA YANSIMASI: TÜRK EDEBİYATINDA POZİTİVİST ve MATERYALİST ANLAYIŞ

*Sefa YÜCE**

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca bilimlerin gelişmesinde felsefe önemli rol oynar. Felsefenin geliştiği toplumlarda düşünce özgürleşir, toplumun aydınlanması ivme kazanır. Uygarlığın oluşumunda felsefenin olduğu kadar edebî düşüncenin de önemli katkısı olur. Zaman içinde felsefi ve edebî anlayış birbirini tamamlayan bir yapı oluşturur. Bu durum genel anlamda bilimleri de olumlu yönde etkiler.

Batı, skolastik anlayışın yerine rasyonalizmi ikame eder. Rasyonalizm beraberinde aydınlamayı getirir. Descartes'le başlayan bu dönemde bireyin etkinliği artar. Zamanla her insanda felsefe yapma ihtiyacı ortaya çıkar. Batı toplumundan farklı olarak Türk toplumunda zihniyet değişimi Tanzimat'la ortaya çıkar. Türk toplumunda zihniyet değişimi uzun bir süreci kapsar ve sancılı olur. Bizde, Batı'da olduğu gibi "Aydınlanma devri" yaşanmaz. Türk aydını, Batı ile temas ettikçe dünyadaki değişim ve dönüşümün farkına varır. Tanzimat Fermanı, bu değişim ve dönüşümün bir göstergesi olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışmada, felsefe edebiyat ilişkisi, bu ilişkiye paralel olarak pozitivist ve materyalist anlayışın kültürümüze yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birey, felsefe edebiyat ilişkisi, aydınlanma, zihniyet değişimi, pozitivism, materyalizm.

REFLECTION OF PHILOSOPHIC THOUGHT ON LITERATURE: POSITIVIST AND MATERIALISTIC UNDERSTANDING IN TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Philosophy plays a key role in growth of sciences through the human history. Thought liberalizes within communities in which philosophy develops and enlightenment of the community gains acceleration. There are significant contributions in civilization by not only philosophy but also literary thought. In due course philosophic and literary understandings form a complementary structure. Naturally it has positive effect on science.

The west substitutes rationalism rather than scholastic understanding. Rationalism accompanies enlightenment. Efficiency of the individual is improved during such period beginning with Descartes. In time, a need to philosophize appears in any person. Change of

* Dr., Gazi Üniversitesi TÖMER Türk Dili Okutmanı. El-mek: sefayuce@hotmail.com

mentality within Turkish society appears following Tanzimat (reorganization of Ottoman Empire) unlikely from western society. Change of mentality within Turkish society takes up a long time and is rough. For us, there is no experience of an “age of enlightenment” as in the west. Turkish intellectual realizes the change and transition occurring throughout the world as contacts with the west. The imperial edict of Gülhane (Tanzimat Fermanı) is confronted us as an indication of that change and transition.

In this study, relationship between philosophy and literature as well as reflections of positivist and materialist understandings to our culture in parallel to such relationship were sought to be evaluated.

Key Words: Individual, Relationship between philosophy and literature, Enlightenment, Change of mentality, Positivism, Materialism.

Giriş

Batı medeniyetinin gelişmesinde felsefî düşüncenin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Skolastik düşüncenin yerini rasyonel anlayışın almasıyla birlikte Batı toplumunda zihniyet değişimi görülür. Bunun sonucu olarak entelektüel bakış açısı gelişir, farklı ve aykırı fikirler de özgürce dile getirilir. Fransız İhtilâli ile birlikte millî devletlerin doğuşu hızlanır ve modern demokrasinin temelleri atılır. Böylece bireyin etkinliği artmaya başlar. Descartes ile başlayan yeni felsefî hareket insanların ufkunu genişletir. Batı’da, özellikle Fransa’da edebî anlayışla felsefî anlayış birbirine paralel olarak ilerler. Diyebiliriz ki, Fransız medeniyetinin oluşmasında edebiyatın büyük bir rolü vardır. Victor Hugo *Edebiyat medeniyetin kendisidir*, der. Özellikle “Aydınlanma” devri ile birlikte edebî eserler toplumun gelişiminde etkin güç olur. XIX. yüzyılda Fransız edebiyatının etkisinde kalan Türk aydınları, Batı’da gelişen felsefî eğilimler konusunda gerekli bilgiden mahrumdu. Entelektüel birikime sahip olan her insan gibi onlar da felsefeye ilgi duydular.

Türk toplumundaki değişim süreci XIX. yüzyılda zihniyet değişimi ile ortaya çıkar. Bu değişim, siyasî ve askerî alanda yapılan yeniliklere paralel olarak sosyal ve kültürel alana da yansır. Değişim, Tanzimat devri ile başlar. Tanzimat, bir geçiş ve buhran devridir. Devlet, kendi yaptığı reformların tabii sonuçlarından ilk önce kendisi rahatsız olur ve bu sonuçları durduramamanın sıkıntısı içinde kendi kendisiyle çelişik bir duruma düşer (Ülken 1992:56). Köklü yapısal değişmeyi gerçekleştiremeyen devlet, eski kurumlarla yeni kurumların çatışma alanında bocalayıp durur. Yeni fikirlerle yetişen genç kuşaklar devlet adamlarını zorlar. Eskilerin gözünde genç kuşaklar devleti tehlikeye atan unsurlar olarak görülür. Tanzimat devrinin yeni kurumlarında yetişen gençler, Batı medeniyeti içinde yer almak ve modernleşmek isterler. *Türk modernleşmesi diyeceğimiz olgu XIX. yüzyılda aydınların öncülüğünde başlatılan elitist bir proje idi* (Aydın 2010:36). Bu o kadar kolay değildi. Batı toplumu Rönesans’tan itibaren “Aydınlanma” devrine kadar önemli bir felsefî değişimden geçer. Oysa Türk toplumu, bu devirleri, içine kapanık olarak yaşar. Hilmi Ziya bu konuda şunları söylüyor:

Türkiye’de ‘Aydınlanma’ devri diye bir devir olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Fransa’da Lumière, Almanya’da Aufklärung denen bu fikir cereyanının kendi bünyemizden doğabilmesi için, ondan önce bu fikirleri hazırlayan tecrübecilik ve akılçılık çığırlarının, Renaissance ile başlayan Descartes ve Locke ile gelişen bütün modern felsefenin Türkiye’de yaşanmış olması gerekirdi. Halbuki bu fikir gelişmelerinin olduğu XVI-XVIII. yüzyıllarda Türkiye, Avrupa ile hemen hiçbir fikir temasına girmeden kendi içine kapanmış bulunuyordu (Ülken 1992:64).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Bir milletin tefekkür tarihi, o milletin tefekkür hayatını oluşturur. Tefekkür tarihi, medeniyet tarihinin en önemli kısmıdır. O adeta medeniyetin ruhudur. Bir taraftan bilim olmak itibarıyla teknik medeniyetin tarihine, bir taraftan da felsefe olmak itibarıyla bütün medenî hayata aittir. Fakat o yalnızca bilim ve felsefeden ibaret değildir. Aslında bilim ve felsefe tarihleri, tefekkür tarihinin birer parçasıdır. (Ülken 1982:8) Türk tefekkür hayatını sorgulayan Mehmet Emin Erişirgil, “Bizde Filozof Niye Yetişmedi?” sorusunun cevabını arar. Ona göre İslâmiyet’in ilk yıllarından sonra kuvvetli bir tefekkür ihtiyacı ortaya çıkar, felsefi düşünüş kabiliyeti artar. Yunan kadim eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi zihinleri uyandırır, birden çok mezhep tesis edilir, İslam felsefesi vücuda gelir. Farabi, İbn-i Sina gibi derin mutasavvıfların ve filozofların kâinat hakkındaki görüşleri önem kazanır. O devir eserlerinin Arapça yazılması bu eserlerin Arap malı olduğu anlamına gelmez. Yine o devirde yetişen mütefekkirlerin büyük bir kısmı Türk’tür. Ne yazık ki, bu mütefekkirlerin eserlerine gerekli önem verilmez. (Erişirgil 1923:82) Hegel, İslam’ın gelişme ve ilerlemesini “Doğu’nun devrimi” olarak tanımlar. Hegel’e göre felsefenin ve bilgeliğin kökenleri Doğu’dadır. Fakat onu geliştiren Batı’dır. Hegel’in Doğu’su ve durağandır (Aydın 69:2010). Erişirgil, Batılı filozofların ve entelektüellerin bakış açısını çok iyi analiz eder, onların gerçekleri tam olarak değerlendiremediklerini düşünür. Ona göre, Batılılar her Arapça eseri Garp dehasının mahsulü zannederler. Bu işi zahiri görenler ise Türklerde felsefi düşünüş kabiliyeti ve nazariyat melekesi olmadığı zehabına düşerler. Hatta bu fikirde olanlar bir faraziye de uydururlar. Bazı milletlerde nazari düşünüş kabiliyeti olmamış, Türk ırkı da aslen böyleymiş. Bu bir hatadır. Türk’ün mazi-i irfanı vardır. Türkler, İslam medeniyetinde çok önemli düşünceler ortaya koydular. Son asırlarda felsefi düşünüşte hiçbir kabiliyet gösteremeyişimizin sebebi toleransı kaybetmiş olmamızdır. Her fikir cereyanının bir mesnedi vardır. Bu da felsefi düşünüşe yol açar. Filozof yetiştirmek istiyorsak en yüksek ilim sahalarının ve faraziyelerin yayılmasına zemin hazırlamalıyız (Erişirgil 1923:82-83). Felsefi düşüncenin entelektüel boyut kazanamamasının nedenleri arasında medreselerin dünyadaki bilimsel gelişmelere ayak uydurup ve kendini dönüştürememesi ve matbaanın çok geç gelmesinin yanı sıra gelişme ve ilerlemeye direnen grupların etkinliğini de unutmamak gerekir. Aslında felsefe yapmak ve felsefi bir görüşe sahip olmak hayatın bir gerçeğidir. Bu konuda Bergson şunları söylüyor:

Felsefe yapmak ihtiyacı herkeste vardır; bu ihtiyaç her münakaşayı, hatta iş münakaşalarını bile fikir ve prensip sahasına çıkarmak ister. Fransız ruhunun daima umumî ve dolayısıyla insanî fikirlere meyledişi herhalde bu ihtiyaca tekabül ediyor. Bu itibarla Fransız zihniyeti felsefi zihniyetinin ta kendisidir (Curtius 1938:93).

Edebî anlayış ile felsefi anlayış birbirini besleyen ve tamamlayan bir yapı oluşturur. Bu yakın ilişki bağımlı tarihî süreç içinde görmek mümkündür. Batı’da felsefe ile toplum bilimleri ve sanat, birbirleriyle etkileşim içinde gelişir. Romancılar, çağlarının felsefesini ve bilimini ilk kaynakları okuyarak öğrenmeseler bile aynı kültür ortamında yaşayarak özümsemeye çalışırlar. (Timur 2002:51) Felsefe tarihine baktığımızda pek çok filozofun aynı zamanda edebî bir tarzı kullandıkları görülür. İlk çağ filozoflarından bazıları fikirlerini nazım şeklinde dile getirir ve birçoğu da ozandır. Bunlar arasında Platon, St. Augustine, Schopenhauer, Nietzsche büyük edebiyatçılardır. Ayrıca Russe, Camus, Sartre Nobel Edebiyat Ödülü’nü almışlardır. Ama Aristoteles, Kant gibi isimler çok iyi filozof oldukları halde, dili kullanım bakımından başarılı olamamışlardır. Bu da şunu gösteriyor, iyi bir filozof olmak için iyi bir edebiyatçı olmak şart değildir; aynı şekilde iyi bir edebiyatçı olmak için de filozof olmak şart değildir. Ayrıca hem felsefi hem de edebî roman diye adlandırabileceğimiz eserlerden de bahsetmek mümkündür. Nitekim Kafka, Camus, Sartre, Dostoyevski, Simone de Beauvoir gibi yazarların eserleri tezli romanlardır, ama tezi tam olarak felsefenin kavramlarını kullanmadan ortaya koyarlar. Felsefe ile edebiyat arasındaki ilişkinin kendi kültür tarihimiz açısından değerlendirilmesinde büyük bir yarar vardır (Gündoğan 1996:2-4).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012*

Bizde Tanzimat devri ile birlikte felsefede pozitivist anlayış kendini göstermeye başlar. Pozitivizmin metodolojisi nedir? Edebiyata yansımaları nasıl olmuştur? Önce bu soruların karşılığını bulmaya çalışalım. Pozitif (Positif): Latincedeki “ponere” ve “positus” kelimelerinden üretilen Fransızca “poser” ve “posé” kelimelerinden türetilmiştir. Pozitivizmin anlaşılmasında geçerliliği olabilecek diğer bir kelime ise “positif”le aynı kökten gelen “positivité” kelimesidir. Etimolojik yönden ilk defa Auguste Comte tarafından kullanılan bu kelime lügat anlamıyla şöyle açıklanabilir: Pozitivite: 1.Gerçeği oluşturan. 2.Engellemek veya yasaklamak yerine eyleme götüren. 3. Hakikat, her şeyde hakikat ve menfaati arayan fikir. 4.A.Comte metoduna göre bir nazariye veya nazariyeler bütünüdür. 5.A. Comte’un bu kelimeye verdiği anlamda, pozitif olan şeyin özelliğidir (Korlaelçi 2002:13-15).

Pozitif felsefe, pozitif bilimlerin tümünden çıkan felsefi sisteme denir. Auguste Comte bunun kurucusudur. Bu filozof, özellikle bu ifadeyi ilahiyatçı ve metafizik felsefeye karşı kullanır. A.Comte, felsefe hakkında arkadaşı Valat’ya 1824’te şöyle yazar: *Hayatım boyunca ve bütünü gücümle pozitif felsefenin kurulması için çalışacağım*. Comte’a göre üç çeşit felsefe vardır. İlahiyatçı felsefe, metafizik felsefe ve pozitif felsefe. Bunlardan pozitif felsefe, insan zekâsının varacağı son felsefedir. İlk felsefe olan ilahiyatçı felsefe, pozitif felsefeyi hazırlamakta önemli rol oynar. İlahiyatçı felsefeden pozitif felsefeye geçmek için insan zekâsı zaruri olarak metafizik felsefeyi kullanır (Korlaelçi 2002:13-15).

Pozitivizm, bilimsel bir yönetime işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk defa Saint-Simon tarafından kullanılır. Daha sonra bu yöntem Auguste Comte ile birlikte felsefi bir hareket hâline gelir. Bu terim sadece felsefi bir ekolü değil, bilimde, sanatta, edebiyatta ve hukukta belirli bir düşünce biçimini de ifade eder. Farklı alanlarda kullanılmasının da etkisiyle bu terim değişik anlamlar kazanır. Pozitivizm sözcüğü günlük hayatta olumlu bir düşünceyi, bir davranış biçimini nitelemeye kullanılır. Matematikte ise daha geniş bir anlamda belirli özellikteki sayılar kümesini, pozitif sayılar kümesini ifade eder. ‘Pozitif yük’, ‘pozitif kutup’ gibi deyimlerdeki pozitif sözcüğü, deneysel bilimlere ait bir kavram olarak karşımıza çıkar. ‘Pozitif bilimler’ deyiminden ise, kuralları belli olan belirli kurallara göre işleyen bir bilgi türü kastedilmektedir. Pozitivizm sözcüğünün felsefedeki kullanımıyla bu alanlardaki kullanımı arasında yer yer doğrudan, yer yer dolaylı bir ilişki görmek mümkündür.

Felsefi bir görüş olarak pozitivistin temel özelliği, bilimi tek geçerli bilgi türü olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilecek tek obje olarak kabul etmesidir. Dolayısıyla pozitif görüş açısından felsefe, bilimsel yöntemi kullanması gereken bir bilgi türüdür. Pozitif felsefenin temelleri aslında İngiliz empirist Francis Bacon’a kadar gider. Bacon, bir ‘Aydınlanma Dönemi’ filozofudur. O, Aristotelesçi görüşlere karşı çıkararak gözlem ve deneyin temel alınıp bilimin bu esaslara göre yeniden kurulması gerektiğini savunur. Bacon, skolastiğin kısır münakaşalarına karşı şu açıklamada bulunur: *İlim ne nazariyeci bir şuur, ne de desteklenecek bir görüştür. O yapılacak bir iştir (...)* Bana gelince, bir mezhep veya herhangi bir doktrinin temelini değil, gücün temelini atmaya çalışıyorum. Bacon felsefesi, ilim felsefesidir, âlimin rolü ilk defa tabiatı tanımak sonra da ona galip gelmektir. Bu da ancak gözlem ve deney vasıtasıyla başarılır. Tecrübeye dayanmayan bilgi önemli değildir. İştirmekle öğrenilen bilgiler saçmadır. Yeni Çağ pozitivistin babası olan Bacon, metafiziğin daima aynı daire içinde dönüp dolaşacağına inandığı için buna fazla önem vermez. Fakat Allah’a ilimle ulaşacağını belirtir: *İlmi az öğrenmek belki insanı Allah’tan uzaklaştırır. Fakat layıkıyla âlim olmak bilakis ona yaklaştırır*, der. Ayrıca Bacon’un ütopyacı görüşüne de tamamıyla ilim hakimdir (Korlaelçi 2002:43-44).

Pozitivizmi hazırlayanlar arasında ünlü Alman astronomu Kepler, İtalyan astronom ve fizikçisi Galilée, XVII. yüzyıl Fransa’sına damgasını vuran Descartes, İngiliz filozofu Hobbes’i zikretmek gerekir. Hobbes’in diğerlerinden farkı, hem Yeni Çağ’ın pozitivistini ve aynı zamanda

Turkish Studies

materyalisti sayılmasıdır. Hobbes'teki dialektik materyalizm olmayıp her şeyi maddeye irca eden, ruha da maddedir diyen bir materyalizm anlayışıdır. Her şey maddeden ibaret olunca bütün varlıklar bunun içinde sayılabilir. Dolayısıyla bütün ilimlerin temelinde matematik vardır. Matematik, evrensel bir bilimdir. Bu anlayışla hareket eden ve onların yaptığı çalışmalarını geliştirip ilerletenlerin başında Isaac Newton gelir. O, fizik biliminde dinamiğin esaslarını ortaya koyan ve kanunlaştıran bir matematik profesörüdür. Uzlaştırıcı yönüyle dikkat çeken ünlü Leibniz, felsefeci olduğu kadar, iyi bir matematikçi, hukukçu, filolog, tarihçi, politikacı ve ilahiyatçısıdır. Kendisi, Avrupa Birliği hayalini ilk dile getirenlerden biridir. Babası da Almanya'da hukuk profesörü olan Leibniz, diferansiyel ve integral alanındaki buluşlarıyla dikkat çeker. Ona göre, geometri kavramları, sayılar ve Allah fikri, insanın doğarken getirdiği temel fikirlerdir. Allah'ı akılla kavramak bilginin en yüksek vazifesidir. Bundan dolayı o akılla iman, felsefe ile ilahiyatı ayırmak isteyenlere karşı şiddetle savaşır. Ruhani mevcudiyetleri olan ilahiyatçı profesörlerden biri de Berkeley'dir. Kendisi, Anglikan psikoposudur. Onun yaptığı çalışmalar da pozitivistimin gelişmesine katkı sağlar. Ayrıca, David Hume, D'alembert, Cabanis, Destutt ve Fourier gibi düşünürlerin de pozitivist görüşe önemli katkıları olur. Saint-Simon ise bilimsel yöntemi temel alarak topluma yeniden yön vermek ister. Kendisi, sosyalist fikirleri ile tanınır. Ona göre üretim ve iş organizasyonu, fakirliği ortadan kaldırmalıdır. Ferdî mülkiyet topluma devredilmeli, miras hukukuna son verilmelidir. Bütün çalışma aletleri merkezi bir elde toplanmalıdır. Bundan sonra herkese kendi kabiliyetine göre servet yeniden paylaşılmalıdır. Bu düşünürün göre, her çeşit sosyal sınıf istismarcıdır. Bu istismara mahal verilmemelidir. İnsanın insanı istismarı hadisesine ilk defa Saint-Simon tarafından 'gasp' tabiri kullanılır. Modern sosyalizm doktrininin bel kemiği olan bu düşünürün Saint-Simon'da daha sistemli hâle gelir. Onun ölümünden sonra öğrencileri, bilhassa Bazard ve Enantin onun görüşlerine büyük önem verirler. Bu nedenle Saint-Simon'un görüşleri dinî ve siyasi bir mezhep hâline gelir (Korlaelçi 2002:64-66).

Saint-Simon'un görüşlerinden hareketle pozitivistimin gelişmesini sağlayan düşünür ise Auguste Comte olmuştur. Comte, Saint-Simon'un yanında yetişir ve görüşlerinden büyük ölçüde etkilenir. Saint-Simon'dan başka değişik yönlerden de olsa Carnot, Lagrange ve Laplace'ın bilimsel çalışmaları Comte üzerinde etkili olur (Ural 2006:48-49). Comte'a göre pozitivistimin amacı toplum olaylarını incelemek ve topluma yön vermektir. Comte felsefesinin çıkış noktası, onun meşhur üç hâl kanunudur. Bu kanuna göre insanlık tarihi, bireyin gelişim tarihi ve insan bilgisinin her dalı üç evreden geçer. Bunların ilki teolojik evredir. İlk evrede doğal hadiseler doğaüstü güçlerin neticesi olarak kabul edilir. İkinci evre metafizik evredir. Bu evrede doğaüstü güçler yerine soyut kuvvetlerin doğal hadiselerine sebep olduğuna inanılır. Üçüncü evrede, hadiselerin sebeplerini aramak yerine, gözlem ve akıl yürütme yardımıyla görünüşün kanunları keşfedilir.

Pozitif evrede asıl amaç bize faydalı olabilecek hadiselerin tespit edilmesidir. Comte, bu üç hâl kanunu ile aynı zamanda bir tarih felsefesi kurar. İnsanlığın gelişimini, tarih evriminin bir neticesi olarak görmekle de Saint-Simon'dan ayrılmış olur. Çünkü Saint-Simon'a göre, sosyoloji o anki bilgilerden hareket eder. Comte ondan farklı olarak her bilim kendi yöntemini tarihî gelişimi içinde oluşturur, görüşünü taşır. Ayrıca Comte, sosyolojinin kurulması ve bilim hâline gelmesine büyük katkı sağlar (Ural 2006:49-50). Kendisi, pozitif felsefenin esaslarını belirlerken üç çeşit felsefeden bahseder. Bunlar, ilahiyatçı felsefe, metafizik felsefe ve pozitif felsefedir. İlahiyatçı felsefe ilk felsefe olup pozitif felsefeyi hazırlamakta etkin rol oynar. Metafizik felsefe ise ilahiyatçı felsefeden pozitif felsefeye geçişi sağlar. Comte, arkadaşı Valat'a 1824'te düşüncelerini açıklayan bir yazı yazar: 'Hayatım boyunca bütün gücümle pozitif felsefenin kurulması için çalışacağım.' der. Pozitif felsefeyi kurmak için kendini adadığını belirten Comte, bu felsefenin içeriğini pozitif bilimlerin dersi değil, pozitif felsefe dersi olarak belirler. Burada her temel ilmi, pozitif felsefenin tümüyle olan ilişkilerine ve onu belirleyen zihniyete göre ele alır. Kendisine göre, negatif

Turkish Studies

felsefeyle, ne dogma ve ne de tarihî yönden hiçbir dayanışma göstermeyen pozitif felsefe, ilk defa sosyal ve tabii felsefe diye ikiye ayrılır. Tabii felsefe, sosyal felsefeye bir hazırlıktır. İlmî ve mantıkî olan bu zaruri hazırlık tabii felsefenin dünyayı inceleyen kozmoloji ve hayatı inceleyen biyoloji diye ikiye ayrılmasını gerektirir. Böylece pozitif felsefe kozmoloji ile başlayıp biyoloji ile gelişmiş ve sosyoloji ile tamamlanmıştır (Korlaelçi 2002:112-113).

Pozitivist felsefenin XIX. yüzyıldan sonra bazı yeni özellikler kazanması E. Mach ve R. Avenarius'un sayesinde olur. E. Mach, çeşitli bilimlere ve fizyolojiye önemli katkılar sağlar. Onun duyularla ilgili görüşleri ve bilimsel çalışmaları kadar metafiziğe karşı olan tutumu da pozitivist felsefe üzerinde büyük etki yapar. Mach, felsefeyi bilimden ayrı düşünmez. Daha yerinde bir deyişle Mach bilimle felsefeyi birbirinden ayırmaz. Mach'a göre bilimsel kavramlar felsefi yönden tekrar ele alınıp aydınlatılmalıdır. Mach'ın felsefi görüşleri ve bilimsel çalışmaları ışığında kavramları yeniden tanımlamak suretiyle getirdiği yeni yorumların Einstein'ın rölativite teorisini kurmasında dolaylı bir etkisi olur (Ural 2006:54). Bu anlayış Kierkegaard ve Sartre gibi varoluşçu filozoflar tarafından da savunulur. Bu düşünürlerin ortak yönü:

En iyi bir biçimde Alman filozofu Hegel tarafından örneklenen spekülasyon ya da daha çok negatif felsefeye karşı çıkmalarıdır. Buna göre negatif felsefe ide ya da kavramlar alanından hareket eden ve kavramların ya da özlerin çıkarsanmasıyla ilgilenen felsefedir. (...) Oysa pozitif felsefe kendisini fiili varoluş alanıyla sınırlayan, bu alanı düzenlemeye, onun yarattığı problemlerle baş etmeye çalışan bir felsefedir. Comtecu anlamda pozitif felsefe, bilim temeli üzerinde yükselen bir felsefe olup, bilimlerle birlikte, nesnelliği gözetir ve aktüel varoluş alanından, fenomenler düzeyinden öteye geçmenin meşru bir geçiş olmadığını öne sürerek, kendisine bilimlerin ulaştığı sonuçları sistematize etme ve bilimsel bir dünya görüşü oluşturma görevi yükler. Pozitif felsefenin işi, bilimin kavramlarını temellendirmek ve bilimin yöntemini analiz etmektir (Cevizci 2010:1290-1291).

Pozitivist felsefenin öncülerinden olan Auguste Comte, Türk toplumundaki zihniyet değişimini yakından takip eder, bu konudaki görüşlerini Büyük Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta dile getirir. Bu mektuptan bir yıl önce de pozitivistizmle ilgili bir mektubu Rus Çarı Nicolas'a (20 Aralık 1852) gönderir. Comte'un Reşit Paşa'ya yazdığı mektup 4 Şubat 1853 tarihlidir. Comte, mektupta şu görüşlere yer verir: Asrımız, Avrupa'da Doğu politikasıyla Batı politikası arasında dikkate değer bir zıtlık arz ediyor. Toplumsal hareketleri idare eden aciz hâle gelmiş Batılı otoriteler, sadece körü körüne baskı yapıyorlar ki bu maddî düzenin derhal korunmasında zaruri olmasına rağmen devrim hâlini uzatıyor. Fakat gerçekten milletlerinin başında kalan Doğulu şefler, her hükümetin iyiliğe teşvik, kötülüğe mukavemetle hülâsa edilebilen çift görevlerini yapmaya çaba sarfediyorlar. Bu asil tutum şimdi Türkiye'de, Rusya'dakinden daha az belirgin değildir. Sizin yönetiminiz burada yenilikçi bir sultanın cesurane ilk defa yaptığı teşebbüsü akıllıca devam ettirerek şerefli bir pay alıyor. Osmanlıların başkentini hâlâ kirleten, esir pazarını kaldırıp monogamie (tek evlilik) nin parlak bir örneğini vererek Müslüman medeniyeti için şimdi en fazla önem taşıyan çift yönlü terakkiye tamamıyla işaret ettiğiniz asla unutulmayacaktır. Gerçek bir filozofu, Doğu'da Batı'dakinden daha az beklemeyen zihinsel ve toplumsal bir yenileştirmenin sistematik teklifini size arz etmeye karar verdiren özel sebepler bunlardır. Saygıdeğer istifanızın boş zamanları, yeterince bir ilgi ile evvela doktrinimin genel özetini size sunacak olan 'Pozitivizm İlmihali'ni, sonra da onu kesinlikle düzenleyen 'Pozitivist Sistemi'ni kabul ve tasdik edeceğinizi ümit etmeme izin veriyor. Bu iki kitap, tâli ve bölgesel görüşlerin sonunda belli olan kesin bir tutumun etkisi altında Batılı dehanın bundan böyle medenileşmiş bütün toplumların ortak ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgili kurumlar üzerinde çok uğraştığımı size hissettirecektir. Asırlardan beri, Doğu ve Batı, eşit iştiaqla, şu ana kadar elde etmeye asla muktedir olmadığı evrensel dini arıyor. Politeizmin sadece millî inançları besleyebildiği her iki taraf için de bilinmiş olduğundan, monteizmin ittihadın kesin kaynağı gibi bakıldı. Fakat tecrübe ve muhakeme böyle bir ümidin boş olduğunu kesin olarak

Turkish Studies

gösterdi. (...)Pozitif dinin istediği hazırlıkların tümüne göre müsbet din sadece Batı'dan çıkabilir. Son kabulü ile Doğu'yu daha iyi düzenlemiş olduğu için Müslümanlık değerlendirilmelidir. (...) Hiçbir metafizik geçiş olmaksızın İslam'dan, insanlığa tapınmanın ulu evrenselliğini sistemleştiren pozitivistliğe geçerek, büyük Peygamberine özgü değerli niyetlerinin, layık devam ettiricilerini hissedeceklerdir. (...) İslam'ın esas ruhuna göre siyasi bir yönetim altında toplanma, sadece görüş ve âdetlerin benzerliğini sağlayıp sağlamlaştırmaya yöneliktir. Bu büyük gayeye Allah'ın yerine insanlığı geçirerek, daha iyi ulaşılabileceğini yakından göreceklerdir (Korlaelçi 2002:104-107).

Aguste Comte, ayrıca mektubunda dünyadaki siyasi bölünmüşlük ve çatışmalara değinerek Doğu ile Batı arasında bir uzlaşmanın gerekliliği üzerinde durur: Dünyanın yüzyıllardan beri Asya ve Avrupa olmak üzere birbirine zıt iki âleme ayrılmış olduğunu, bundan böyle bu ayrılığın devam edemeyeceğini, ya her ikisini de mahveden çatışmalara yahut bütün insanlığı içine alan ortak bir dünya medeniyetine gidileceğini belirtir; ayrıca Comte, Türkiye'yi bulunduğu konum itibarıyla bu iki medeniyet arasında bir sentez yapabilecek yegâne ülke olarak görür (Kaplan 1991:122). Bugün de Avrupa Birliği'nin Doğu'ya açılma politikasının çıkış noktası olarak Türkiye'nin bölgesel güç olarak görülmesini aynı düşüncenin bir devamı olarak nitelendirebiliriz.

Pozitivist felsefe, edebiyatta natüralist akımla kendini gösterir. Edebiyatta natüralizmi en yakından etkileyen düşünce sistemlerinden biri de Darwin'in evrim teorisidir. Darwin *İnsanın Düşüşü (The Descent of Man)* adlı eserinde insanın yaşadığı bu evrim süreci içinde gücünün yaşaması ilkesini vurgular. Yani bütün tabiatta ve insanda evrim gücünün yaşamasıyla mümkün olmaktadır. Natüralistlere göre, evrim toprak ve suda başlamakta, varoluş zinciri ise bitkileri, hayvanları ve insanları kapsamaktadır. Natüralistler, Tanrı'nın ve ruhun varlığına inanmazlar. Onların Tanrı'yı reddetmeleri Batı kültür ve medeniyetini oluşturan değerlerde büyük sarsıntılar yaratır. Natüralizm, Tanrı'nın yerine bilimi yerleştirir. Natüralist eleştiriye göre, insanın sosyal gerçeği bilimsel bir objektiflikle incelenmeli, dikkatle toplanan dokümanlar sebep-sonuç ilişkisi ve sanat eserinin organik bütünlüğü içinde önceden tahmin edilen sonuca göre doğru kurgulanmalıdır (Kantarcioglu 1993:122). Bu akımın öncüleri arasında yer alan Emile Zola'nın *Allen ve Clark (Deney Romanı)* adlı makalesi natüralist akımı açıklaması bakımından çok önemli bir dokümandır. Zola'nın bu makalesindeki fikirlerin oluşumunda kendi çağının iki önemli materyalist felsefesi tesirli olur. Bunlardan birincisi, felsefede natüralizmin veya materyalizmin bilimsel kaderciliğidir. Bu felsefeye göre, kimyasal bir etki-tepki maddesi olan insan hayatını tayin eden güçler, sosyo-ekonomik çevre ve biyolojik kalıttır. Diğer de daha önce belirtildiği gibi Darwin'in evrim teorisidir. Zola, *Deneysel Roman* adlı makalesinde deneysel metodun edebiyatta özellikle roman ve tiyatro eserlerinde uygulanmasını ister. Ona göre, roman yazarı da bir bilim adamı gibi, hem gözlemci, hem de deneycidir. Gözlemci olarak roman kahramanının hayatını tayin eden sosyal ve ekonomik gerçekleri, biyolojik kalıtımı tespit eden roman yazarı, sebep-sonuç ilişkisi ve sağlam bir mantık dokusu içinde olayları kurgular. Roman yazarı, bu durumda bilimsel metotları uygulayan bir deneycidir (Kantarcioglu 1993:124-125). XIX. yüzyılda, gerek sosyal bilimlerde gerekse pozitif bilimlerde önemli değişimler yaşanır. Bu yüzyılın ortalarına doğru bilimdeki baş döndürücü gelişmeler insanın yaşamında köklü değişimlere neden olur. Dönemin materyalist anlayışı insanı tahtından indirmiş yerine maddeyi geçirmiştir. Madde kimin elindeyse güç de onundur artık (Ecevit 2005:19). Maddenin her şeye hâkim olmaya başlaması ile Türk aydınının hayata bakış açısı da değişmiştir.

Türk Edebiyatında Pozitivizm

Tanzimat'la birlikte Türk aydını Batı'ya açılır. Açılışın amacı, Batı kültürünü tanımak, yaymak ve bu kültürü benimseyen yeni bir nesil yetiştirmektir. Batı düşüncesi, siyasi, felsefi ve sosyal bilimlerle başlar. Edebiyat, bu dönemde yeniliğin öncüsü olur. Pek çok yeni düşünce ve anlayış, edebî eserlerle anlatılır. Edebî eserler vasıtasıyla aydınlarda yeni bir zihniyet değişimi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

görülür. Bu değişim pozitivizmle başlar. Pozitivizmin ülkemize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp, edebiyat akımları, yeni okullara konan müspet ilim dersleri, Fransızca öğretim yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen yabancı uzmanlar ve bazı dernekler vasıtasıyla gerçekleşir. Ayrıca Batı'dan yapılan tercümelelerin de katkısı büyük olur. Tanzimat'ın ilanından dört yıl sonra 1843'ten itibaren çeviri faaliyetleri ivme kazanır. Münif Paşa'nın Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den yaptığı *Muhaverat-ı Hikemiye* adlı felsefi diyaloglar tercümesi, Batı felsefesine karşı uyanan ilginin ilk yazılı belgeleridir. Daha sonra Şinasi, Lafontaine, Racine ve Lamartine gibi şairlerden yaptığı tercümeleleri 1859'da yayımlar. Edebî bir eserin tam olarak tercümesi ise Yusuf Kamil Paşa'nın 1862'de Fénelon'dan yaptığı *Telemaque* tercümesidir.

Ülkemizde pozitif düşüncenin gelişiminde, kendileri pozitivizme karşı olmalarına rağmen yaptıkları tercümelemlerle Namık Kemal ve Ziya Paşa az da olsa bir katkıda bulunurlar. Namık Kemal, Montesquieu'nun Romalılar hakkındaki (*Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur décadence*) isimli eseriyle, *Kanunların Ruhu* (l'esprit des lois) eserini tercüme eder, fakat bastıramaz. Daha sonra *Kanunların Ruhu*'nu 1915'te Hüseyin Nazım tercüme eder. Bu eserin, Fransız devriminde önemli bir rolü olur. Ziya Paşa ise, J. J.Rousseau'nun *Emile* ve *İtirafı*'nı tercüme eder. Gerek Namık Kemal, gerekse Ziya Paşa, Voltaire ve Montesquie gibi filozofları yakından takip ederler. (Korlaelçi 2002:163-165) 1874'te Teodor Kasab, realist Alexandre Dumas Fils'ten beş perdelik *Para Meselesi* isimli komediyi çevirir. Bu komedi, A.Dumas'ın dilimize çevrilen ilk eseridir. 1882'de aynı yazardan Ahmet Mithat Efendi *Bir Kadın Hikâyesi* ve *Antonin* isimli iki kitabı çevirir. Ayrıca Halil Edip'in *Mektup Paketi* (1884), *Sezarın* (1886), Ahmet İhsan'ın *Hermin* (1892), Sezaizâde Ahmet Hikmet'in *Bir Riyazinin Muaşakası* 1892 ve Mehmet Tahir'in *İncili Hanım* çevirilerini de bu ilk grup çeviriler arasında saymak gerekir. Bazı eserler de tam çevrilemez ve yarım kalır. Muallim Naci, 1891'de Emile Zola'dan *Thérèse Raquin* (Terez Raken 1867) isimli romanı dilimize çevirmeye çalışır. Fakat Zola'dan yapılan bu çeviri tamamlanamaz. Daha sonraki yıllarda yine Emile Zola'dan birçok çeviri yapılır. Bunlar: Rüştü tarafından *Canlı Cenaze* (1891), Halid Ziya tarafından *Nakil* (1894), Sahib tarafından *Nana* (1911), Burhanettin tarafından *Maktel Aktör* (1914), Sadri tarafından *Tugyan* (1919), isimli eserlerdir. Naturalist Guy de Maupassant, bizde çok okunan Fransız yazarlarından biridir. Bu yazarın eserlerinden *Zeytinlik* 1890 yılında Ziyad Zeynel tarafından, diğer bir eseri *Ziyet* de Tevfik Amir tarafından aynı yıl tercüme edilir. Paul Bourget'ten, Ahmet İhsan *Sevda-i Hakikî*, *Mavi Düşes* isimli eserleri 1899 yılında Türk okuruna kazandırır. Aynı yazarın *Bir Kadının Yalanları* eseri ise, İbrahim Hikmet tarafından Türkçeye çevrilir (Korlaelçi 2002:184-165).

Türkiye'de felsefi çalışmalara öncülük eden ilk çeviri eser, Gallupi'nin İtalyanca mantık kitabının dilimize kazandırılmasıdır. Kitap, *Miftah-ül Fünun* adıyla 1868 ve 1872 yıllarında Matbaai Âmire'de basılır. Bu kitap, Aristo mantığına bağlı olarak yazılır. Kitabın çevireni hakkında kesin bir bilgi yoktur. Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedat'ın yazdığı *Mizan-ül Ukul* (1885) ile bu çalışmalar devam eder. Ali Sedat, daha sonra 1888'de *Lisan-ül-Mizan* adlı eseri kaleme alır. Yazar, bu eserinde Avrupa'da yaygın olan mantığı incelemeye çalışır. Kendisi, Vidinli Tefvik Paşa, Tamanlı Hüseyin Efendi ve İshak Hoca ile başlayan modern matematik anlayışını devam ettirir. Vidinli Tefvik Paşa, Harp Okulunu bitirip kurmay subay olduktan sonra Paris'e gider orada matematik bilgisini geliştirir. Başlıca eserleri: *Cebr-i Âlâ*, *Mihanik*, *Cebr-i Hattî*'dir. Vidinli Tefvik, ülkemizde matematik ile felsefe arasındaki alakayı ilk defa düşünüp dile getiren şahsiyettir. Bu anlayış, Salih Zeki (1863-1920) ile devam eder. Kendisi, Paris'te elektrik mühendisliği öğrenimi görür. Darüşşafakada matematik öğretmenliği yapar. Salih Zeki, daha sonra Dârülfünun matematik bölümüne profesör olarak atanır. O, ilk defa matematik felsefesiyle uğraşır. Üç cilt İslam matematikçilerinin tarihini yazar. Salih Zeki, lise programına konan felsefe dersleri için Alexis Bertrand'dan *Felsefe-i İlmiye* adlı eseri dilimize kazandırır. Felsefede atılan ilk adımlardan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

biri de İbrahim Ethem'in 1895'te Descartes'in *Discours de la Méthode*'unu dilimize çevirmesidir. Bütün bu yapılan çalışmalar, kamuoyunda istenilen yankıyı oluşturamaz (Ülken 1992:228-229). Buna rağmen pozitif bilimlerin memleketimizde yayılması için en fazla çaba sarfeden düşünürlerimizden biri Salih Zeki olur. Bunun en açık örneği, orta dereceli okullar için yazdığı matematik, geometri, fizik, cebir kitaplarıyla, Darülfünun için yazdığı yüksek matematik ders kitaplarıdır. Kendisi, bilimsel anlayışını *Aşiyân* dergisinde yayımladığı *İhtimaliyat-ı İktisadiyat* makalesinde açıkça ortaya koyar: ...*Müktesebat-ı beşeriyenin birinci derecesi zan ile hasıl olur, bu da alelâde fikir dediğimiz malumatı tevhid eder; ikinci derecesi cezm ile husûl bulur, o da mantıkla itikad tabir olunan cümle-i malumatı vücuda getirir; elhasıl üçüncü derecesi yakin ile vücuda gelir ki işte asıl ilim denilen malumat da bundan ibarettir* (Korlaelçi 2002:221). Burada da zikredildiği gibi o bilim anlayışında pozitivist yaklaşımı benimser. Ayrıca Salih Zeki, *Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda, Comte'un felsefesi ve ilimleri tasnifi hakkında ayrıntılı bir bilgi verir (Korlaelçi 2002:220-222).

Tanzimat'tan sonra felsefeye ilgi duyanlardan biri de Ahmet Mithat'tır. Kendisi, ilk defa *Dağarcık*'ta felsefeyle ilgili bir makale yazar. *Hall-ül-Ukad* adlı eserde bilimleri sınıflandırır. Ahmet Mithat, ayrıca *Nevm* ve *Halât-ı Nevm*'de bugün için de değerli olan psikolojik tahliller yapar (Ülken 228-230:1992). O, eserlerinin çoğunda Batı kültürü ile ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapar. Stokholm'de toplanan filoloji kongresine Türkiye'yi temsilen delege olarak katılır. Kendisi, bu seyahatle ilgili hatıralarını *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı kitabında yayımlar. Ayrıca *Sanatçı Namusu* ve *Müşahadat* gibi kitaplarında edebî görüşünü açıklar. Ahmet Mithat, *Dağarcık* adlı eserinde materyalizme meyli olduğu hâlde, hayatının daha sonraki devresinde İslam ahlakına yönelir ve ilk fikirlerinden vazgeçerek ataizmi ve materyalizmi eleştiren yazılar yazar. 1873'te yayımladığı *Dağarcık* adlı eserinde, *Felsefe ve Feylesoflar* adlı yazısında felsefe ve feylesofun ne anlama geldiğini açıklar:

Feylesoflar demek olan felsefe bizde yeni bir şey değildir. Kütüphanelerimizde bu konuda en yüksek derecelere varıncaya kadar pek çok eser var. Fakat bunlar toz toprak içinde kalmış ve kimse onlara elini uzatmaz olmuştur. Feylesof deyince herkeste dinsiz veya kayıtsız bir insan fikri uyanır.(...)Felsefe kelimesi bugüne kadar çeşitli şekilde tarif edilmiştir. Mesela bazı kimseler, felsefe için, 'İnsanlığın mahiyeti hakkında düşünce yürütmektir.' derler. Bazıları da 'Felsefe insanın evrenle olan münasebetini düşünmekten ibarettir.' hükmünü vermişlerdir.(...)Ben filozof değilim, olamam demiyorum, fakat şimdiki halde âdî bir şakirdim, felsefeyi tarif etmek istesem şöyle derim: Evrenin birbiriyle olan bağlantı ve münasebetleri üzerinde düşünmektir (Ülken 1992:116).

Ahmet Mithat, *Dağarcık*'ta *İnsan* başlıklı başka bir yazısında o zamana kadar alışılmamış bir tarzda ve cesaretle, evrimci ve natüralist görüşle ilgili açıklamalar yapar. Savunduğu bu görüşü dini doktrine bağlamaya, bilim ile dinin dogmaları arasında hiçbir çelişki olmadığını izah etmeye çalışır. Ahmet Mithat, *Dağarcık*'ta, Lamarck ve Darwin teorilerini destekleyen yazılar yazar. *Duvarıdan Bir Sada*'da dinsizliği teşvik ettiği gerekçesiyle sürgün edilir. Kendisi, sürgünden döndükten sonra zihniyet değişikliğine gider. İslam dininin ve Müslümanlığın önemli savunucularından biri hâline gelir. Ahmet Mithat, bu dönemde Draper'in *Din ve İlim Çatışması* kitabını tercüme eder. Fikirlerinde ataizmden dinciliğe, materyalizmden spiritüalizme doğru keskin bir değişme görülür. O, bu düşünce ile *Ben Neyim'i*, *Schopenhauer'i Tenkit'i* yazar. Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Mithat'la Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünce eksersiz başlar (Ülken 1992:115). Onun felsefe bilgisi yüzeysel ve ansiklopediktir. Aslında o, felsefî akımların birçoğunu olumsuz fikir cereyanları olarak niteler (Okay 1991:268).

Pozitivist düşüncenin Türk edebiyatındaki en önemli temsilcilerinden biri de Beşir Fuad'dır. Hatta ilk temsilcilerinden biridir de diyebiliriz. Onun doğum tarihi hakkında kesin bir

Turkish Studies

bilgi yoktur. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1852 yılı olarak kabul eder. Kendisi, ilköğrenimini Fatih Rüştiyesinde yapar. Ailesi ile beraber Suriye’de bulunduğu yıllarda Cizvitler mektebine devam eder. Fransız misyonuna hizmet veren bu okulda, pozitif bilimler okur. Ayrıca kendisi Fransızcasını ilerletir. Buna mukabil din duygusundan yoksun yetişir. Ayrıca İngilizce ve Almancadan çeviri yapabilecek seviyede kendini geliştirir. Batı dillerini iyi öğrenmesi ona pozitif bilimlerin kapısını açar. Bu sayede matematik, tıp, felsefe, fizyoloji, psikoloji ve edebiyatla ilgili birçok eseri okuma imkanı bulur. Daha sonra Askeri İdadiyi okur. Kendisi hakkında birçok bilgiye sahip olan Ahmet Mithat Efendi, Cizvit mektebinden sonra onun Harbiyeye devam ettiğini söyler. Beşir Fuad, 1875-1876 yıllarında Sırp Savaşı’na, 1877-1878 yıllarında da Rus Savaşı’na katılır. Ayrıca Girit’te eşkıya takibinde görev alır. Askerliğinin yanı sıra yazı hayatı da devam eder. Beşir Fuad’ın ilk yazısı 1883 yılında *Envar-ı Zekâ*’nın on dördüncü sayısında çıkar. Bu yazı, Lewes’ten tercüme edilen *Filozof, Heraklitos, Sokrates’in Nutku* ve Anaksagoras’tan parçalardır. Kendisi, ilk kitaplarını 1884 yılından itibaren yayımlamaya başlar. Bu eserler, *İki Bebek, Binbaşığı Davet, Birinci Kat* ile Emil Otto’dan yapılan çevirilerdir. Beşir Fuad, *Haver* adında bir de mecmua çıkarır. Halit Ziya, *Haver*’in mühim bir mecmua olduğunu zikreder. O, pozitif bilimlere büyük ilgi duyduğu gibi edebiyata da aynı derecede ilgi gösterir. Beşir Fuad, Victor Hugo’dan tiyatro eserleri ve biyografiler tercüme eder. Kendisinin Voltaire’le ilgili pek çok çevirisi de bulunmaktadır. Onun basılmış on beş kitabı, iki yüzden fazla makalesi vardır (Okay 1969:56-104). Beşir Fuad, realizm ve natüralizm hakkında Osmanlı okuyucusunu bilgilendirir. Zola’nın fikirlerini önemseydiğini belirtir ve bu konuda şunları söyler:

Hayattan başka elimizde başka bir numune yoktur. Çünkü havassımızın haricinde bir şey idrak edemeyiz. Binaberin hayatı tağyir etmek, sehiv ve hataya mahal bırakmak olacağından bu yolda vücuda getirilen eser fena olur.(...) Demek oluyor ki tahayyül etmemeli, bakmalı, tetkik etmeli ve gördüğünü bihakkın tavsih ve tarif etmeli.(...) Şurasını da ilave edelim ki tabayı ve emzice muhtelif olduğundan her muharririn tarif ve tavsif edeceği eşya kuvve-i akliyesinin hilkatine nazaran bu ihtilaftan müteessir olur Zola mesleğini bir mizaç arasından görmekten ibarettir (Okay 1969:149-150).

Beşir Fuad, natüralist romanının ahlaki bozacağı ile ilgili iddialara karşı çıkar ve bu konuyla ilgili şunları söyler: *Zola vakia âlem-i fuhuşu tasvir etmiş ise de eserlerin mütalâasından hasıl olan tesir o âlemden nefret olduğu için efkâr-ı ifşad değil, belki irşad eder. Tecrübesiz bir gence La Dame au Camelias ile Nana romanlarından hangisini okutalım diye sorsalar hiç tereddüt göstermeden Nana’yı versin okusun, derim. Asıl şehvet-engiz olan âsârı, aşkı bir mâbet haline koyan hayaliyyunun mahsul-i fikrinde aranmalıdır (Okay 1969: 164).* Beşir Fuad, her edebî eserin bir tez üzerine kurgulandığını düşünür. Bu konudaki fikirlerini Selanikli Fazlı Necip’le paylaşır. Ona, Avrupa’da yazılmış önemli eserleri okumasını tavsiye eder. Kastedilen bu eserler, Auguste Comte ağırlıklı eserlerdir. Fazlı Necip, bu eserleri okudukça Beşir Fuad’a olan yakınlığı daha da artar. Kendisi, zamanla yaptığı tenkit ve değerlendirmelerde Beşir Fuad’la paralel düşünceleri dile getirir.

Beşir Fuad, kamuoyunda Victor Hugo ve Voltaire ile ilgili yazıları nedeniyle büyük tenkitlere uğrar. Özellikle edebî çevrelerin Voltaire’i dinsizlikle suçlaması onu rahatsız eder. Ayrıca aile hayatının düzgün gitmemesi ve iki hanım arasında kalması onu daha da bunaltır. Üst üste gelen gerilimler eklendiğinde onda intihar etme fikri oluşmaya başlar. Beşir Fuad, intihar fikrinin kendisinde iki yıl önceden başladığını belirtir. Ayrıca intiharın irsi yönünden bahseder. Bu konuyla ilgili annesinde delilik ve cinnet fobisinin bulunduğunu anlatır. Arkadaşı Fazlı Necip’e yazdığı bir mektupta, yorgun ve kırgın olduğundan söz eder. (Okay 1969: 89-91) Beşir Fuad, 5 Şubat 1887’de uyuşturucu alarak intihar eder ve ölüm anını ayrıntısıyla yazar. Kolunu dört yerinden kesen Beşir Fuad, içinde bulunduğu psikolojik durumla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

Turkish Studies

Ameliyatımı icra ettim, hiçbir ağrı duymadım. Kan aktıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum kapıyı kapadım, diyerek geriye savdım. Bereket versin içeri girmedim. Bundan tatlı bir ölüm tasavvur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeye başladı.(...) Canib-i zabıttan gelecek tahkik memuruna: Size anlatmaya mecbur olmadığım bazı esbattan dolayı terk-i hayata mecburiyet gördüm. Kendi kendimi öldürdüm. Benim yazım ve imzam alem-i matbuatta bulunan muharrirlerce malumdur. (...) Sizin vazifeniz kâğıdı alıp bir jurnal ile makamına takdim etmekten ibarettir.(...) Vücudumu teşrih olunmak üzere Mekteb-i Tıbbiyye teberriian bahşettim. Cenaze oraya naklolunmalıdır (Okay 1969: 77-78).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Beşir Fuad'ın ölümünü anlatan bu mektubun, Tanzimat Fermanı kadar mühim olduğunu belirtir. İntihar olayı, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen tartışılmaya devam eder (Aydın 2002:222). Modern psikolojide intiharin nedenleri konusunda detaylı araştırmalar yapılmış, pek çok ünlü şahsiyeti intihara sürükleyen kişilik bozuklukları değerlendirilmiştir. Bunlar arasında elem, yaşamdan zevk almama, bunalım, enerji ve ilgi kaybı, ümit duygusunu yitirme, belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın iç dünyasında karşıtlıklar her zaman vardır. Bu durum, her türlü felaketi ve acıyı yaşatabilir. İnsan, varlık olarak hayat üzerine bütünsel bir görüş edinmek zorundadır. Bunu yaptığı zaman, içinde bulunduğu kararsızlıktan sıyrılıp kendini güvende bulur. İnsanın iç rahatlığa ulaşabilmesi için hakikate varmış olması gerekir. Ama hakikate götüren yol, dikenlerle doludur; dayanıklılık ve direnç ister; sorunlara vücutça ve ruhça hazırlıklı olmayı gerektirir (Hilav 1981:36). Buna hazırlıklı olamayanlar intihar etmeyi seçmektedir.

Freud, intiharı yer değiştirmiş bir saldırganlık olarak tanımlar. Ona göre, zevkleri engellenen insan saldırganlaşır, bu saldırganlığı kendine ve çevresine yöneltir. Freud'a göre, bundan kurtulmanın yolu psikanalizdir. Fakat psikanaliz, intiharı önlemede yetersiz kalır. Freud'u bu konuda Darwin etkiler. Darwinizm, insanı maddesel ve somut zevkler peşinde koşan canlı bir varlık olarak tanımlar. Beşir Fuad gibi Tolstoy da hayatını sorgular. "Niçin yaşıyorum, hayatımın sonu olacak?" sorusuna cevap arar. Zaman zaman kendini, yolunu kaybetmiş ve şaşırılmış bir insan gibi hisseder. Başvurduğu pozitif bilim, felsefe, yaşam-ölüm ikilemine tatmin edici bir cevap veremez. İntihar düşüncesinin kendisine çok çekici geldiğini fark eder. O, hayatının son yıllarında kiliseyle ilgilenir ama bir süre sonra kilise onu afroz eder. Tolstoy, aradığı şeyi, hayatın gücü, uğrunda yaşanacak bir inanç olarak tanımlar. Kendisi, İslam'ı araştırmaya karar verir, İstanbul'a gelirken yolda ölür (Tarhan 2009:100). Beşir Fuad gibi birçok aydını intihara sürükleyen nedenlerin başında manevi boşluk görülür. İnsan, manevi değerlerin yerini dolduramayınca kaotik ortama sürüklenir. Böylece intihara kapı aralanmış olur. Bu durumun dünyada pek çok örneği vardır. İntihar edenler arasında Cesave Pavese, Wirginia Woolf, Ernest Hemingway ve Stefan Zweig en dikkat çekici olanlardır.

Beşir Fuad'ın intiharı büyük yankı yaratır ve aydınları sarsar. Onun ölümünden sonra hakkında pek çok yazı yayımlanır. Bu yazılar, intiharin nedenleri ve onun kişiliği ile ilgilidir. Ayrıca Beşir Fuad'ın pozitif bilimlere verdiği önem anlatılır. Ahmet Mithat, Beşir Fuad'dan etkilenerek eserlerinde natüralist roman tekniğini uygulamaya çalışır. *Müşahedat* bu romanlardan ilkidir. *Müşahedat*, tamamıyla gözlem sonucu yazılan bir eserdir. Kendisi, bayağı konuları ele almaz. Ayrıca natüralizmi bayağı konuları ele aldığı için eleştirir. Ahmet Mithat, daha sonra yine aynı görüşle *Taaffüf* romanını yazar. Beşir Fuad gibi Mekteb-i Harbiye mezunu olan Nabizâde Nazım, pozitif bilimlere önem veren şair ve yazarlardan biridir. Kendisinin *Karabibik* ve *Zehra* romanlarında realist ve natüralist akımın izlerini görmek mümkündür.

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde bireyler kadar derneklerin de önemli rolü olur. Bu derneklerden ilki *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'dir. Bu cemiyetin üyelerine *Jön Türkler* de denilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Cemiyet, 1865'te İstanbul'da gizli olarak kurulur. Kurucuları: Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet, Reji Komiseri Nuri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Reşad Bey, Agâh Efendi ve Ayetullah Bey'dir. Derneğin fikir lideri Şinasi'dir. Onun Avrupa'ya gidişinden sonra liderliğe Namık Kemal getirilir. Cemiyetin fikir kaynaklarını Montesquieu ve Rousseau'nun siyasi, Smith ve Ricardo'nun iktisadi görüşleri oluşturur. Şinasi, Paris'e gidişinde pozitivist filozoflarla tanışır. Kendisi, pozitivist Renan'ın fikirlerinden etkilenir ve Osmanlıda yenilik konusunda Mithat Paşa'ya destek olur. Daha sonraki yıllarda bu cemiyet *İttihat ve Terakki*'ye dönüşür. Pozitivizmin ülkemizde etkinlik kazanması için *İttihat ve Terakki Cemiyeti* büyük gayret gösterir. Çok sayıda üyesi olan bu cemiyetin tanınmış şahsiyetleri arasında Ahmet Rıza, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Dr. Nazım vd. Ayrıca pozitivistin etkisinde kalarak derneğe katılan mütefekkirlerden bazıları da Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit ve Rıza Tevfik'tir (Korlaelçi 2002:166-174).

Türkiye'de pozitivism hareketinin doğuşu gerçek anlamda 1894'te *Servet-i Fünûn* dergisinin kurulmasıyla başlar. Bu derginin ağırlık merkezini yeni edebiyat anlayışı oluşturur. Dergi, başlangıçta Batı'ya ait fen bilgilerine yer verir. Sonradan yeni edebiyatçılar dergiyi kendilerine mal ederler. Derginin ilk cildinde Ernest Renan hakkında bir yazı, Fransız Kimyager Pasteur, Emile Zola ve Goncourt Kardeşler hakkında bilgiler yer alır. 1896'dan itibaren dergide zengin bir edebiyat atmosferi oluşur. Bu tarihten sonra dergi, hem edebî, hem de bilimsel görüşlere yer veren bir yayın organına dönüşür. *Servet-i Fünûn* dergisi, bir süre sonra dâcadisme akımını işler. Bu akımın kaynağı pozitivistdir. Böylece pozitivism ile edebiyatımız tanışmış olur (Ülken 1992:139-140).

Türk toplumunda gerçek anlamda fikir hareketlerinin siyasi, sosyal ve kültürel boyutta en etkin olduğu dönem II. Meşrutiyet'tir. Bu dönemde, süreli yayımlar geçmiş yıllarla karşılaştırılamayacak kadar artış gösterir. Türkiye'de ilk defa felsefi denebilecek hareket de *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye* (1 Ağustos 1324/1908) dergisiyle II. Meşrutiyet'te başlar. Bu dergiyi çıkaranlar Ahmet Şuayb, Mehmet Cavit ve Rıza Tevfik'tir. Derginin kurucuları, amaçları ile ilgili şu görüşlere yer verirler:

Memleketimizde ciddi bir ihtiyaca cevap verdiğini sandığımız bu dergiyi beş aydır uğradığımız büyük bir gazete ve dergi hücumuna rağmen koruyoruz. Dergiyi milletin iktisadî ve sosyal eğitimine hizmet edebilecek bir dereceye yükseltmeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Bu çalışmamız Osmanlı milletinin bugün iktisadî ve sosyal problemleriyle her şeyden çok ilgilenmiş olmasından ileri geliyor. Son yarım asırlık dünya tarihi incelenince, bütün siyasî mücadelelerin temelinde şiddetli iktisadî bir mücadelenin bulunduğu görülür. (...) Dergimiz aynı zamanda sosyal ilimler dergisidir. Aguste Comte'un physique sociale (hikmet-i içtimaiye) ve Le Play'in science sociale (ilm-i cemiyet) mezhepleri son zamanlarda o kadar ilerledi ki, şimdi hemen her konuya her probleme dair araştırmalar yapmaktadır. Bugün felsefe, tarih, hukuk, ahlâk, eğitim, sanat hakkındaki insan bilgisi tamamen değişerek büsbütün başka geniş bir düşünce ufku açmıştır. Bu değişiklikleri yapan ilimdir (Ülken 161:1992).

Bu yeni dergide sosyal bilimler konusunda yazılarıyla Ahmet Şuayb, felsefe yazılarıyla da Rıza Tevfik dikkat çeker. Ahmet Şuayb, *Servet-i Fünûn* topluluğunda tenkit yazılarıyla tanınır. O, tenkit yazılarının büyük bölümünü *Hayat ve Kitaplar* adlı eserinde toplar. Kendisi, bu yazılarında özellikle Hippolyte Taine, Gustave Flaubert, Gabriel Monod, Ernest Lavisse, Niebuhr, Ranke ve Mommsen'den bahseder. Ayrıca Taine ve Flaubert üzerinde ayrıntılı bilgi verir (Ercilasun 1994:196). Ahmet Şuayb, *Servet-i Fünûn* dergisinde sıkça görüşlerine yer verdiği Taine'nin 'ırk, çevre, an'la ilgili görüşlerini *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye* dergisinde de değerlendirmeye devam eder. Kendisi, Taine'den hareketle sosyoloji alanında yeni temalara yönelir. Özellikle *Devlet ve Cemiyet* başlıklı yazısında, sosyoloji ile insani ilimleri birbirinden ayırmaz. Onları, bütüncül bir yapı olarak değerlendirir. Ona göre, bütün felsefî problemler sosyal problemlerden sayılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Cemiyetin şartları hayatın kanunlarına bağlıdır. Öyle ise cemiyet ilmi, bütün ilimlerin başı ve hepsinin özetidir (Ülken 1992:162).

Ahmet Şuayb, Auguste Comte, hakkında şunları söyler: *Hiç kimse fen ile felsefenin daire-i hududunu ondan daha iyi tahdid, hiç kimse ruh-u beşerin temayülât-ı esasını ondan güzel tarif edememiştir. Zekâsı, sürat-i intikali, nüfuz-ı nazarı kendisini- pek dar, pek sisli, pek mücadele giran şeyler müstesna olmak şartıyla-her şeyi sevmeye sevk ederdi. Eserinde garaz-alûd bir kelimeye tesadüf edilmez, ulvî bir bîtarafılık hükümfermadır. İhtimal ki istikbal-ı fenne itimadı pek ziyade idi. Hakikat-ı hâlde asrımızın en büyük hâdim-i efkâr-ı ve Descartes'ten sonra Fransa'nın en büyük mütefekkiridir* (Korlaelçi 2002:261-262). Ahmet Şuayb'a göre, iki türlü düşünme tarzı vardır. Bunlardan biri nazarî (spéculatif), diğeri maddi ve müsbet (pozitif) düşünme tarzıdır. Birinci düşünmede, hayal etme önemlidir, tecrübe önem taşımaz. İkincisinde ise, tecrübe son derece önemlidir, bir hakikatin doğruluğu onu vakalara tatbik ettikten sonra kabul edilir. Şuayb, pozitivismi Rönesans'la başlatır. Ona göre, Rönesans devrinde skolastik eğitimin yerini Yunan felsefesi alır. Ayrıca Protestanlığın ortaya çıkışı pozitivismeye önemli katkı sağlar. Böylece yeni düşünceyi sınırlayan kurallar yavaş yavaş ortadan kalkar, rasyonalist anlayış yerleşmeye başlar.

Ahmet Şuayb, yazılarında pozitivismin tarihi sürecinden bahseder. Fakat kendisi, pozitivismin din anlayışını değerlendirmez. O, Comte'un Allah'ı reddedip onun yerine insanı koyduğundan söz etmez. Kendisi, *Hayat ve Kitaplar* adlı eserinde, Taine ve Gustave Flaubert'e geniş yer ayırır. Ayrıca okuyucuya Flaubert'in pozitivist olduğunu anlatır (Korlaelçi 2002:262-270). Ahmet Şuayb, ilmî ilerleme vasıtasının tecrübe olduğunu ifade eder. Ona göre, Bastien Lepage, Millet gibi ressamların tablolarında; Leconte de Lisle, Hérédia Sully-Prudhomme gibi şairlerin şiirlerinde, Renan ve Fustel de Coulanges'in tarihi eserlerinde; Flaubert, Zola ve Maupassant'ın romanlarında, hep bu ilmi hakikat vardır. Bu değişimin mimarları Stendhal, Balzac, Mérimée ve Sainte Beuve'dir. Artık hikâyeciler hayatı, ahlakı ve âdetleri anlatır. Flaubert *Madam Bovary* adlı ölümsüz eseri yazar. Bourget, şahısları bir psikolog gibi tahlil eder. Zola'nın romanlarında, Lecnte de Lisle ve Hérédia'nın şiirlerinde tarih ve ilim vardır. Ahmet Şuayb, bu ifadelerle devrinin panoromasını çizer (Ercilasun 1994:87-88).

Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye dergisinin önemli yazarlarından biri de Âsaf Nef'î'dir. Onun *Hayat Mücadelesi ve Cemiyetlerin Evrimi* adlı yazısı Darwinizm'den bahseder. Yazar, Gumplowicz ve Novicow'un eserlerinde savunulan Darwinizm ile ilgili görüşleri açıklamaya çalışır. Bunu yaparken Buffon'un Darwin'den formüle ettiği "hayat mücadelesi" fikrinin bir benzerini Malthus'da bulur. Bütün canlıları kapsam içine alan bu anlayışta üç temel esas vardır. 1) Şahsı korumak ve türünü devam ettirmek için hayat savaşı vermek. 2) Daha iyi bir yer kazanmak için rekabet etmek. 3) Başkalarından üstün olmak için sınıf mücadelesi yapmak. Ona göre, insan, ilkel devirlerde vahşi bir varlıktır, sadece ihtiyacını karşılamaya odaklanmıştır. Bu devirde insanı egoizm yönetir. Toplumsal sınıfların oluşumu da ailenin geçirdiği devirlere benzer. Hayat mücadelesinde başarı kazanan fikirde de üstünlük kurar. Âsaf Nef'î'ye göre, her canlı varlık iki farklı çevrenin etkisi altına girer. Biri doğduğu çevre, diğeri geniş dünya çevresi. Yazar, Darwinizm ve Lamarck'ı sosyal hayata tatbik eder. Kendisi, ayrıca sosyal problemleri, ezenlerle ezilenler arasındaki mücadele olarak görür. Kendisine göre, çoğunluğun iddia ettiği gibi insanlığın felaketi ahlak eksikliğinden ileri gelmez. Bazıları, insanları mutlu etmek için garaz ve nefretten sıyrılmamanın kâfi geleceğini zanneder. Bu fikir, dünyayı değiştirmek kadar gülünçtür. Toplumsal sorunları çözmek insanların sırf faziletten ibaret olmalarını beklemek gibidir. Novicow'a göre, devlet adamları iyilik yapayım diye büyük cinayetler işliyorlar. Bu konuda onların fikirlerini değiştirmek gerekir (Ülken 1992:176-177). Âsaf Nef'î'nin bu açıklamalarına bakıldığında, onun Darwin'in görüşlerini benimsediğini görülür.

Turkish Studies

Servet-i Fünûn'la başlayan pozitivist anlayış, şiirde Fikret'le devam eder. *Promete* adlı şiirinde Fikret, oğluna, model olarak Tanrılara başkaldıran mitoloji kahramanını gösterir:

Kalbinde her dakika şu ulvî tahassürün
Minkaar-ı âteşinini duy, dâimâ düşün:
Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım?
Gülstün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım?..

Gör dâimâ önünde esâtir-i evvelin
Gökten dehây-yı nârı çalan kahrâmanını
Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını.

Fikret'teki bu 'yeni insan' fikri, *Halûk'un Defteri* kitabının son parçası olan *Gökten Yere* başlıklı uzun manzumede daha da geliştirilir. O, bu manzumede, insanın akıl ve iradesiyle üstün bir varlık olduğunu kanıtlar. Ayrıca, "mümkünler âlemi"nin rabbının insan olduğunu vurgular. Fikret, *Halûk'un Âmentüsü*'nde 'yeni insan'daki temel değerlerini üç ana başlıkta toplar:

1. İnsanın kendi akıl ve bilgisine inanması,
2. İnsanda, gelişme ve ilerleme fikri,
3. Bir kudret-i külliye'nin varlığına iman.

Fikret, *Tarih-i Kadim*'de Tanrı'yı inkâr eder. Kendisi, toplumda yerleşik olan değerleri değiştirmek ister. *Halûk'un Âmentüsü* bu değişimin bir göstergesi olarak toplumun ezberini bozar. Şair, buradaki *Âmentü* ifadesini yeni fikirlere kutsallık kazandırmak amacıyla kullanır. O, *Ferda* şiirinde gençlerin müsbet bilim anlayışı ile vatana katkı sağlayabilecekleri görüşündedir:

Her uzvu girdibâd-ı havâyîyle sarsılan
Bir neslin oğlusun; bunu yâdet zaman zaman
Asrın unutma, bârikalar asr-ı feyzidir:
Her yıldırımında bir gece, bir gölge devrilir,
Bir ufk-ı itilâ açılır, yükselir hayat;
Yükselmeyen düşer; ya terakki, ya inhitât.

Fikret, *Tarih-i Kadim*'e *Zeyl* de bütün dinî inançları reddeder ve inancını doğaya yöneltir:

.....
Beşerin böyle dalâletleri var;
Putunu kendi yapar, kendi tapar.
Ara git deyrini, gez Kâbe'sini,
Göreceksin ki, bütün boşluktur,
Umduğun, beklediğin şey yoktur;

Turkish Studies

*Düzme Allah'ı gibi Şeytân'ı
Buda'sı, Ehtimen'i, Yezdân'ı;
Topunun hâlîkı bir vehm-i cebîn!
.....
Gökte binlerce mesâcid görürüm
Onda vicdânımı sâcid görürüm
Bu sücûd işte benim taatım,
Bu ibâdette geçer saatim.
Bu ibâdette fahûr ü hurrem,
Beni ben bir kayadan fark etmem*

Fikret'in semavi dinlere karşı cephe almasının nedenlerinden biri de insan aklına aykırı mucizelerin olmasıdır. Ayrıca Fikret, dinin insanları geri bıraktığına inanır. Kendisi, ahiret fikrine inanmaz (Kaplan 182-186:1983). Fikret, dini reddeden ve tabiatı kutsallaştıran görüşüyle pozitivist ve materyalist olduğunu açıkça beyan eder. Aslında *Tarih-i Kadim* senelerce materyalistlerin ağzında tekrar edilen modası geçmiş yabancı görüşlerin sanatkârane tekrarıdır (Edib 1943: 43-44).

Türkiye'de pozitivist anlayışın benimsenmesine katkıda bulunan yazarlardan biri de Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957)'dir. Orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Hüseyin Cahit, Vefa Lisesi ikinci sınıf öğrencisiyken *Nadide* adlı romanını bastırır. Okul arkadaşı Ahmet Şuayb'la birlikte o dönemde yasaklı olan yabancı dergileri takip etmeye çalışır. Kendisi, 1896'da *Servet-i Fünûn*'da *Röneka* adlı hikâyesini yayımlayarak edebiyat dünyasına ilk adımını atar. Hüseyin Cahit'in Batı kültürüne ilgisi George Ohnet'in Fransızca kitaplarını okumakla başlar. Daha sonra Alexandre Dumas Fils'in eserlerine yönelir. Kendisi, A. Dumas Fils'i Fransız edebiyatının en büyük ustası olarak görür. Hüseyin Cahit, zamanla Paule Bourget'nin *La Trre Prmise* adlı eserini okur ve ona hayran kalır. Bu eser sayesinde Balzac, Doudet, Flaubert, Taine gibi önemli yazarları tanır. Bu yazarlar, onun pozitivismle tanışmasına zemin hazırlarlar. Hüseyin Cahit, bütün kültürünü Batı'ya ve bilhassa Fransa'ya borçlu olduğunu belirtir. Buna mukabil Şark eserlerinden pek etkilenmediğini söyler. Kendisi, Namık Kemal ve Beşir Fuad'ı yakın akrabaları vasıtasıyla öğrenir ve etkisinde kalır. Hüseyin Cahit, onlar sayesinde klasik ilm-i kelâm anlayışından kurtulur. Bir yandan okuyan, bir yandan çeviriler yapan Hüseyin Cahit, kendini sürekli geliştirir. *Servet-i Fünûn*'da yazılar yayımlamaya başlar. Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünûn*'un 3 Teşrin-i evvel 1317 (1901) tarihli sayısında P. Lacombe'un *Introduction a l'histoire Littéraire* adlı eserinden tercüme ettiği *Edebiyat ve Hukuk* adlı yazı nedeniyle adı geçen derginin kapanmasına neden olur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Tefik Fikret ve Hüseyin Kâzım'la birlikte *Tanin* gazetesini çıkarır. İttihat ve Terakki'nin İstanbul milletvekili olur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Malta'ya sürgüne gönderilir. Hüseyin Cahit, Malta'da felsefe, sosyoloji, psikoloji ve eğitimle ilgili tercüme yapar. Kendisi, sonradan bu tercümelerini *Oğlumun Kütüphanesi* başlığı altında seri olarak yayımlar. Onun Türkçeye çevirdiği eserler arasında pozitivist filozoflardan Stuart Mill'in *Hürriyet*'i, Ernest Renan'ın *İsa'nın Hayatı*, Hippolyte Taine'in *İngiliz Tarih-i Edebiyatı* ve Emile Durkheim'in *Din Hayatının İptidai Şekilleri* önemlidir. Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünûn* dergisinin 347 sayısında *Edebiyat ve Harici Edebiyat* makalesiyle, Taine'in çizdiği esaslara göre edebî ve edebî olmayan romanları ayırır. Ona göre, roman adı altında birçok eser toplanmaktadır. Bunların gerçek değerinin belirlenmesi için sınırlarının iyi çizilmesi gerekir. Edebiyat, sanat kelimesiyle pek de muvafık olmayan kelimedir. Sanat; edebiyat, heykeltıraşlık, resim, mimari ve musiki denilen kısımlara ayrılır. Bunların esasları belirlenip ortaya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

konulduktan sonra eserlere uygulanabilir. Hüseyin Cahit, bu konularda Taine'i örnek almanın gerekliliğini vurgular. Çünkü ona göre: *Bu bahiste Taine'den iyi bir muallim bulamayız. Bu büyük müdekkikin felsefe-i sanat tedarisatını takip edersek anlarınız ki, edebiyat ile resim ve heykeltıraşlık beyinde bir tabiat-ı müstereke vardır. O da bunların az çok sanayi-i taklidiyeden olmalarıdır. Çünkü heykeller heyet-i içtimaiye içinde temyiz etmiş zevatı taklit ve irae için yapırlar. Kezalik bir roman, bir facia dahi tabayi, efâl ve elfaz-ı hakikiyeyi doğruca göstermek ve bunlardan mümkün olduğu kadar sahih ve vazih bir fikir çıkarmak için yazılırlar* (Korlaelçi 2002:252-255).

Hüseyin Cahit, edebiyat ile bilim arasında birbirini etkileyen bir ilişkiden söz eder. Bu konuda Fransızcadan yazarını belirtmeksizin tercüme ettiği iki makalesi vardır. Ona göre, XVIII. yüzyıl sonlarında gelişmeye başlayan tabiiî bilimler, edebiyata tesir eder. Bu gelişmenin izlerini tarihte ve dil de görmek mümkündür. Bilimin gelişmesi, tarihte olduğu gibi tenkide, tiyatroya, romana da yansır. Romanda natüralizm anlayışının doğması bilimin edebiyata etkisinin sonuçlarıdır. Bununla beraber bilimin edebiyat üzerindeki olumsuz tesirlerini de dikkate almak gerekir. Müspet ve hakiki olaylara bağlanan bir yazar veya sanatkâr, gerekli olan estetik anlayıştan uzaklaşabilir. Bu sefer de bilimin etkisiyle eserde kuruluk ve soğukluk ortaya çıkabilir. Aynı şekilde edebiyatın bilme tesiri söz konusudur. Edebiyatın gayesi güzellik, bilimin ise hakikattir. Fakat bundan edebiyatın yalnız insanda bedîi zevk yaratmaya çalıştığı, insanların görüşlerine önem vermediği anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine edebiyat, bilimin sonuçlarını göz önünde tutmak, zaman ve şahsi zevke göre hakikati veya hakikate benzer şeyleri bilmek zorundadır. Diğer taraftan bilim de hem insanlığı aydınlatmaya uğraşmalı, hem de edebiyattaki tebliğ ve ifade güzelliğini, intizam ve zarafeti ihmal etmemelidir. Ayrıca bilim de edebiyat gibi zamana, zevke, konuya göre değişmeye mecburdur. Edebiyat, ilmî eserlerdeki ifade güzelliğine yarar. Fakat bilimde hakikat, güzelliğe feda edilmemeli, bunun için de edebiyatın bilime olan tesiri, sınırını aşmamalıdır. Edebiyat bilmi, bazen rehberlik eder. Bu yüzden devrin edebiyatı ile bilimi arasında bir paralellik vardır. Descartes'in XVII. yüzyıldaki felsefesi, bilme ve edebî üslûba tesir etmiş, böylece eserde vüzh, mantık, fikirlerin irtibatı gibi unsurlar doğmuştur. Hüseyin Cahit, ayrıca edebiyatın sosyal bilimlerle olan ilişkisi üzerinde de durur. Bir makalesinde edebiyatın iktisatla, bir diğerinde hukukla olan ilişkisini anlatır. Edebiyat, milletlerin ekonomik durumuyla yakından ilgilidir. Bu duruma örnek olarak Fransa'daki ekonominin zayıflaması edebiyatta bir değersizlik ve ilgisizlik oluşturur. Kendisi, ticaretin edebiyat üzerindeki etkisinden bahsederek, ticaret vasıtasıyla edebiyata yeni fikir ve konuların girdiğini belirtir. Ayrıca edebiyatın hayattan uzak, soyut bir varlık olarak düşünülmesine taraftar olmadığını belirtir (Ercilasun 1994:128-129).

Emile Durkheim'in eserlerini okuyarak pozitivistlere yönelen mütefekkirlerimizden biri de Ziya Gökalp (1876-1924)'tir. O, çalışmalarıyla kendini yetiştirir. Gökalp'te felsefe ve sosyal bilimler merakı idadî sıralarında başlar. Kendisi, babasının ölümünden sonra amcası tarafından yetiştirilir, ondan Arapça ve Farsça öğrenir. Yorgi Efendi'den Fransızca dersleri alır. Ziya Gökalp'e ilk felsefe merakı uyandıran Yorgi Efendi'dir. Kendisi, yüksek öğrenimini İstanbul'da Baytar okulunda yapar. Siyasi düşünceleri yüzünden okulu bitiremez. Diyarbakır'a döner. O, Diyarbakır Gazetesinde yazılar yayımlamaya başlar. Ayrıca Mehmet Ziya, Ziyaettin ve Ziya adlarıyla şiirler yazar. Gökalp, geçirdiği psikolojik bunalım dolayısıyla intihara teşebbüs eder. Bu girişimden yaralı olarak kurtulur. Onun tedavisi ile Abdullah Cevdet ilgilenir. Kendisi, hastalığı döneminde İttihatçılardan İbrahim Temo ve İshak Sükûti ile tanışır. Gökalp, Alfred Fouillée, Gabriel Tarde'ı okur ve Tarde'nin etkisinde kalır. O yıllarda henüz Durkheim'i tanımaz. Kendisi, Bergson'dan haberi olmakla birlikte herhangi bir eserini okumamıştır. Gökalp, *Peyman* gazetesini çıkarır. Bu gazetede, Osmanlılık ve Türkçülük fikirleri üzerinde durur. 1890'da Selanik İttihat ve Terakki kongresinde davet edilir. Burada *Genç Kalemler* grubuna katılır. Ömer Seyfettin ve Ali Canip'le arkadaş olur. Ömer Seyfettin'in başlattığı dilde Türkçülük anlayışının önderliğini yapar. Gökalp, *Genç Kalemler* dergisinde *Bugünkü Felsefe* başlığı ile bir yazı yayımlar. Tevfik Sedat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

takma adıyla çıkan bu yazı, felsefeyi bilimlerin anası olarak görür. Müspet bilimlerin kurulmasıyla felsefe, ilimlerin anası olmaktan vazgeçer, ilimlerin zabıtası sıfatını alır. Kendisi, ayrıca bu yazısında pozitivistimin ilim anlayışını, ilimlerin bağımsızlığını, metafizik devreden müspet devreye geçiş ile ihtisas dallarının doğuşunu anlatır.

Ziya Gökalp, yazılarında farklı kişilikler sergiler. Diyarbakır'daki Ziya ile Selanik'teki Ziya, bambaşka kişiliklerdir. Birinci Ziya, Tanzimat devrini yaşayan Osmanlı milliyetçisi, ikincisi ise Türkçüdür. Birinci Ziya'dan ikinci Ziya'ya geçiş süresi uzundur. Gökalp'in felsefeyle ilgilenmesi Diyarbakır'da başlar. Bu yıllarda Foullée'den önemli ölçüde ekilenir. Ayrıca Nietzsche'nin kitaplarını okumaya başlar. Kendisinin Selanik'teki yazılarında pozitivist anlayışın etkileri görülür (Ülken 1992:304-322). Gökalp, Selanik'te Fransız eserlerini takip etme imkanı bulur. Alfred Fouillée (1838-1912), Gabriel Tarde (1843-1904), Gustav Lebon (1841-1931) gibi düşünürlerle daha öncede meşgul olan Gökalp, Doktor Ali Bey Hüseyinzade'nin önerisiyle Bergson ve Durkheim'in eserlerini dikkatle incelemeye koyulur (Korlaelçi 2002: 278-279). Kendisi, 1913'te İstanbul'a gelir. İttihat ve Terakki Umumi Üyesi olur. *Türk Yurdu*'nda çıkan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* yazısı ona asıl kimliğini kazandırır. Darülfünunda, sosyoloji ve metafizik kürsülerini kurar. *İlm-i İctimaî, İlm-i İctima-ı Siyasî, İlm-i İctima-ı Dinî* gibi verdiği dersleri kitap olarak yayımlar. Bu eserler, Türkiye'nin ilk sosyoloji kitaplarıdır. Gökalp'in bu eserlerinde Tarde ve Bergson'un etkileri görülür. 1915'ten sonra Ziya Gökalp'in üzerinde Durkheim'in tesiri artmaya başlar. *İctimaiyat ve Millî Tetebbular Mecmuası*'nı çıkarmaya başlar. O, *İctimaiyat Mecmuası*'nın ilk sayısında *Sosyoloji ve İdeoloji* adlı bir yazı yayımlar. Bu yazıda A.Coste, Palante, Fouillée ve Le Bon gibi düşünürlerin tenkidini yapar. Ahlak kavramı üzerinde duran Gökalp, Durkheim'den esinlenerek ahlakı sosyal bir gerçek olarak ele alır. Ayrıca *Eski Türklerde İctimaî Teşkilat, Türk Dini-Eski Türklerde Din* adlı yazılarını genişleterek *Türk Medeniyeti Tarihi* adıyla yayımlar. Bu çalışmalarında Durkheim ve M. Mauss'un *Bazı İlkel Sınıflamalar* adlı makalelerinden yararlanır. Gökalp, Emile Durkheim'in eserlerini okumaya başladıktan sonra pozitivistimin etkisinde kalır. Kendisi, *Din ile İlim* adlı şiirinde A.Comte'un üç hâl kanununu, İslam dininin görüşüne uydurur:

İnsanların ilk mürşidi kimlerdi?

Hiç şüphesiz peygamberler, veliler...

Bu devirde din, hikmete rehberdir;

Ahlâk, sanat hep o nurdan alır fer...

Fakat sonra din yerini ham zühde

Verir, artık coşkunun vecdi azalır;

Velilerin yellere eser yerinde,

Mürşid adı fakihlere irs kalır.

.....

Bu son üstad der ki: Nakil tarihtir,

Akıl yolu bu tarihin üsûlü;

İkisi de aynı şeyi gösterir,

Matlab olan:ruhun ona vusûlü!

Turkish Studies

O şey nedir?..bir vecidli gönül mü?

Kudsî olan her şey ona dil midir?

Öyle ise al benim de son sözümü;

Din kalpteki vecdin müsbet ilmidir!

Ziya Gökalp, şiirin ilk iki dörtlüğünde ilahi inancı dile getirir, üçüncü dörtlükte metafizik dünyadan bahseder, son dörtlükte ise tecrübeden doğma bilime ve pozitif anlayışa yönelir (Korlaelçi 2002:287-288).

Gökalp, 1918'de *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı çalışmasını yayımlar. Kendisi, bu çalışmada çatışma halindeki üç ideolojiyi uzlaştırmaya çalışır. Gökalp, edebiyatımızın Yunan ve İran mitolojisinden kurtularak millî mitoloji ile süslenmesi gerektiğine inanır. Ayrıca millî iktisat, millî ahlakın önemini vurgular. Gökalp'in belirgin kişiliği *Yeni Mecmua* döneminde görülür. Bu devrede o, Durkheimci olarak karşımıza çıkar. Toplum felsefesi ile ilgilenir. Kendisi "bireysellik" ve "kişilik" kavramları üzerinde durur. Gökalp, *Yeni Mecmua*'nın dışında *Küçük Mecmua*, *Yeni Gün*, *Hâkimiyeti Milliye*, *İslâm Mecmuası* ve *Küçük Mecmua*'da da yapılması gereken reformlardan bahseder (Ülken 1992:304-329). Gökalp, 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürülür. Kendisi, 1921'de yurda dönebilir. Sürgünden iki yıl sonra 1923 yılında Maarif Vekaletinde görev alır. Aynı yıl Diyarbakır milletvekili olarak meclise girer. Gökalp, 1924 yılında İstanbul'da ölür.

Pozitivist anlayışın yansımaları çok belirgin olmasa da bazı yazarlarımızın eserlerinde bu yansımaları görmek mümkündür. Bu yazarlarımızdan biri de Halide Edib'tir. Onun *Sinekli Bakkal* romanında pozitivistliğe yönelik bazı eğilimler söz konusudur:

Hilmi ve arkadaşları sustular. Onu, yeni ve bambaşka bir yönden görüyorlardı. Onun felsefe ve tarih bilgisinden, doğu bilimlerindeki derinliğinden çok batıdaki fikir akımlarını dikkatle izleyişi, genç öğrencisini zihninde kuvvetli tesirler yapmıştı. Fakat en çok dinsizliği için yani kilisesini, tarikatını terk ettiği için severlerdi. Türk diyarında her değişikliğe, her ileri atılışa dindarları engel gördükleri için kendilerini din baskısından kurtulmuş sayıyorlar. Bundan dolayı sabık rahip Peregrini ile aralarında bir fikir dostluğu, inanç birliği olduğuna inanıyorlardı (Adivar 1982:51).

Halide Edib, natüralist akımın önemli temsilcilerinden Zola'yı Fransız edebiyatının değerli bir şahsiyeti olarak niteler. Kendisi, 1917 yılında yazdığı *Mevud Hüküm* romanını Zola'ya armağan eder. O, 1921 yılında Ruşen Eşref'e verdiği mülakata: "Fransızlardan Zola'yı pek üstün, pek değerli bulurum. Fakat sanatkar olarak değil, insan ve gerçeklerin adamı olarak. Zola kadar büyük insan göremem. Kime benzemek istersin deseler, Zola'ya derdim (Meriç 1998:305). Halide Edib, Zola'yı beğenmekle birlikte maddeci bir anlayışa sahip değildir. O, Doğu'nun "ruhu" ile Batı'nın "madde"ye verdiği önemin dengeli bir şekilde uzlaşmasından yanadır (Enginün 2007:429).

Türk Edebiyatında Materyalizm

Materyalizmin dilimizdeki karşılığı maddeciliktir. İngilizcesi materialism, Fransızcası materialisme ve Almancası materialismus olan bu kelime, maddeci görüşü benimseme anlamına gelmektedir. Gerek "pozitivizm" ve gerekse "materyalizm" birbirinin devamı olan bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kavram da zaman zaman birbirinin yerine kullanılır. Aynı zamanda pozitivist olan bir düşünür, materyalist olarak da değerlendirilmekte. Bu görüşe göre, var olan veya gerçek olan sadece maddedir. Madde, evrenin aslı veya temel kurucu unsurudur. Duyumlarla algılanan varlıklar, süreçler veya muhtevalar vardır ve gerçektir. Evren, zeka, gaye ve nihai sebepler tarafından yönetilmez veya yönlendirilemez. Zihinsel varlıkların,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

süreçlerin veya olayların yegane sebebi maddedir. Doğaüstü hiçbir şey var değildir. Materyalizm, gerçek olanı açıklayan bir görüştür. Ayrıca materyalizm, her türlü maddî ve manevî gerçekliğin özünü ve temelini maddede görür; maddeyi hareketli ve evrende belli bir yer işgal etmiş ferdi varlıklar gibi tasavvur eder. Materyalistler ruhun varlığını inkâr ettikleri gibi doğal olarak Allah'ı da inkar ederler (Akgün 2005:15-16).

Düşünce tarihinde iki tip materyalizm anlayış görülmektedir. Birincisi klasik materyalizmdir. Kökeni eski Yunan atomculuğuna dayanır. Atomcu materyalizm, evreni madde denilen bir varlığa indirgediği için monist, evrenin temelinde sonsuz sayıda atomların varlığını kabul ettiği için de pluralisttir. Yine evrenin zeka, gaye ve nihai sebepler tarafından yönetilmediği, doğaüstü hiçbir şeyin olmadığı, atomların bir ağırlığının bulunduğu ve bu ağırlığın da objelerde bir düşme eğilimi meydana getirdiği görüşlerine yer verilir. İkincisi ise diyalektik materyalizmdir. Marx'ın, Engels ile birlikte geliştirdikleri ve daha sonra birçok düşünür tarafından savunulan felsefî bir akımdır. Eğer gerçek realite olan madde, tez, antitez ve sentez safhalarından geçerek birlik kazanıyorsa, o zaman diyalektik maddecilik söz konusudur. Ontolojik olarak diyalektik materyalizm, maddenin doğanın ve gözlemlenebilen evrenin kayıtsız şartsız kendi başına gerçek olduğunu, kendi gerçekliğini hiçbir doğaüstü veya aşkın güçten almadığı gibi, varlığı bakımından da insan zihnine bağımlı bulunmadığını savunan görüştür. Diyalektik terimi, objelerin birbirleriyle karşılıklı bağılıklarını, değişimin evrenselliğini ve radikal karakterini ifade eder. Çünkü her şeyin muhtevası birbirine zıt unsurlardan veya güçlerden oluşur (Akgün 2005:16-19).

İlim, XVI. ve XVII. yüzyılda önemli bir gelişim ve değişim gösterir. Özellikle fizik kendini kilisenin mahkûmiyetinden kurtarır ve Tanrı'yı ilim dünyasından kovar. İlim, bu yönüyle insanî olmayan bir hüviyet kazanır. Fiziğin kazandığı bu büyük itibar, XVIII. yüzyılda Kiliseye karşı savaşıyan materyalist Fransa için büyük bir destek olur. Bu yüzyılda aklın hâkimiyetini kurmak isteyen bir avuç insan, kendine materyalist demekten çekinmez. Tarihin akışını herkes kendine göre yorumlar. Tarih daima zikzaklar çizer (Meriç 1995:40-42). Materyalizm de tarihî süreç içinde farklı bakış açılarından ele alınır ve yorumlanır.

Pozitivizm, materyalizmden bazı yönleri ile ayrılır. Pozitivizmin temelinde tecrübe bulunur. Bu nedenle bütün olaylar deney ve gözlemlerle incelenir. Pozitivistlere göre, güvenilir ve sağlam bilgiye ulaşmanın yolu, deney ve gözleme dayanır. Pozitivizmde deney ve gözleme dayanmayan hiçbir bilgiye itibar edilmez. Pozitivistler, dinî ve metafizik bilgileri, deneysel bilgiye dayanmadığı için değerli görmezler (Akgün 2005:167). Ayrıca ilahiyat ilkesine bağlı olmayı gerçilik kabul eden pozitivizme, insanlığın Allah yerine geçmesi gereği belirtir. Pozitivizmde insanlık Allah'ın güçsüzlüğünü onarmak mecburiyetindedir. Yeni tanrı eskisi gibi tam bir objektif soyutlamayı gerektirmez. Tam tersine onun kavramı kesin bir objektif değerlendirmeden doğar (Korlaelçi 2002:32).

Materyalizmin fikir olarak Türkiye'ye girişine zemin hazırlayanların başında Hoca Tahsin (1811-1881) gelir. Kendisi, Mustafa Reşit Paşa tarafından öğrenim görmesi amacıyla Avrupa'ya gönderilir. Avrupa dönüşü öğretmenlik ve imamlık yapar. *Tarih-i Tekvin Yahud Hilkat* onun önemli felsefî eserlerinden biridir. O, bu eserinde, evrenin yaratılışı ile bilgiler verir. Diğer önemli eserleri *Psikoloji Yahud İlm-i Ruh*, *Esâs-ı İlm-i Heyet*, *Esrar-ı Abu Hava*, *Heyet-i Âlem*, *Mürebbi-i Etfâl* ve *Güliver Nam-ı Müellifin Seyahatnamesi*'dir. Hoca Tahsin'e göre, bilim denilince akla doğa bilimleri gelir. Kendisi, jeoloji, zooloji, meteoroloji, astronomi, kimya ve matematiğe önem verir. Ayrıca tarih, mantık ve psikolojiyi de aynı derecede değerli bulur. Hoca Tahsin, varlık konusu ile ilgili soruları doğa bilimleriyle cevaplar. Yaratılış bahsinde en çok zaman unsuru üzerinde durur. Ona göre, zaman, başlangıcı ve sonu olmayan hızla akıp giden bir nehir gibidir. Kendisi, evreni oyuncu, zamanı ise onları seyreden bir varlığa benzetir. O, medenî insanların zamanı, yıllar ve asırlara ayırdığını, çağlar ve devirlere böldüğünü, oysa ilkel insanların bunu bilemediklerini belirtir.

Turkish Studies

Hoca Tahsin, duyularla elde edilen bilgiye inanmakla birlikte insan aklının bu bilgileri oluşturmada, genelleştirmede ve bütünü kavramada, duyulara olan üstünlüğünü kabul eder. Çünkü ona göre, insan zihninin derinliklerinde gittikçe gelişerek ortaya çıkan ve olgunlaşan bir anlama kuvveti bulunur. İnsan, bu kuvvet sayesinde eşyanın hakikatini kavrar, onların farklı derecelerdeki ilişkilerini anlar. Hoca Tahsin, yaratılma ve yaratılış olayına değişik yorum getirmesiyle dikkat çeker. O, bilim, felsefe ve dine ait fikirleri uzlaştırmaya çalışır. Niyazi Berkes, Hoca Tahsin'in materyalist olduğunu söyler. Bu konuda, Berkes'in görüşüne tamamıyla katılmak mümkün değildir. Onun tam bir materyalist olduğunu söylemek biraz güç görünüyor. Fakat onun *Esâs-ı İlm-i Heyet* eserindeki şiirlerinde inancının sağlam olduğunu gösteren ifadeler bulunmaktadır. Hoca Tahsin'in materyalizmden ziyade pozitif bir anlayışı benmsediği söylenebilir (Akgün 2005:130-161).

Ülkemizde materyalist anlayışın önemli temsilcilerinden biri de Baha Tevfik'tir. Kendisi, Batı kültürüne önem veren; İslam'a uzak bir kişiliktir. Ayrıca Fransızca'yı iyi bildiğinden Batı'dan çeviriler yapar. Baha Tevfik, *Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi*'ni kurar. Bu kütüphaneden on bir cilt eser yayımlar. Yayımladığı eserler arasında *Felsefe-i Ferd*, *Teceddüd-ü İlmî ve Edebî*, *Feminizm*, *Psikoloji* ve birtakım monografiler bulunmaktadır. Ayrıca Ernest Haeckel'in *Kâinatın Muammaları* adlı eserinin çevirisini felsefe dergisinde yayımlar. Baha Tevfik'in *Felsefe* adlı dergisi, Türkiye'de 1912'de yayımlanan ilk felsefî dergidir. Derginin yazılarını kendisi yazar. Dergiye çıkarma amacını şu sözlerle açıklar: *Bizde felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum. Şak ve Garp arasındaki zikzakları kesmek, Şark kaynaklarının artık yeni bir ürün vermeyeceğini ilan etmek istiyorum. Garbın hayatının üstünlüğü, felsefenin üstünlüğü ile paraleldir.(...)Bizde felsefenin bugünkü hali nedir? Bunu anlamak için önce felsefeyi bilmek gerekir. İlim ve fennin varamadığı sahaya felsefe denir. Şu halde bugünün ilim ve fenni, dünün felsefesidir, bugünün felsefesi ise yarının ilim ve fennidir. (...) Bizdeki felsefî kaynakları ikidir. Birincisi Arapça kaynaklardır.(...) (İkincisi) Bizi memleketimizde Avrupa felsefesini aktaran kimseler, gelen fikirleri olduğu gibi kabul etmektedirler* (Ülken 1992: 234).

Baha Tevfik, aynı zamanda Türkiye'de radikal hareketin öncüsü olur; materyalizm konusunu büyük bir cesaretle ele alır ve onun bayraktarlığını yapar. O, felsefeyi geleceğin bilimi olarak görür. Baha Tevfik, XIX. yüzyılın biyolojik ve evrimci materyalizmini temsil eder. Bu materyalizm, Lamarck ve Darwin'in biyolojik evrimci anlayışına dayanır. Kendisi, *Felsefe Mecmuası*'nda Kant hakkında ayrıntılı bir araştırma yazısı yayımlar. Bu çalışma, Kant'ın *Saf Aklın Tenkidi* kitabının tahliline dayanır. Bu sayede her türlü metafizik düşünceden kurtulduğuna inanır. Baha Tevfik'in önemli çalışmalarından biri de Alfred Fouillée'nin felsefe tarihini çevirip yayımlamasıdır. Onun yayımladığı felsefe tarihinden önce Münif Paşa'nın, Ali Suavi'nin ve Ahmet Mithat'ın felsefe tarihi ile ilgili dağınık makaleleri ile Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin *Teracim-ü Ahval-i Felâsife* adlı kitabından başka bir şey yoktur. Baha Tevfik'in kamuoyunda dalgalanmalara neden olan bir başka çeviri kitabı da *Madde ve Kuvvet* tercümesidir. Kendisi, bu kitabı Büchner'den çevirir. Materyalizmi bütün ayrıntılarıyla açıklayan bu kitap, spiritüalist felsefe çevrelerinde ve İslamcılar arasında şiddetli tepki yaratır. Bu tepkiler genelde felsefî alanda yapılan önemli tartışmaların zeminini oluşturur (Ülken 1992:240-245).

Baha Tevfik'e göre, madde ezeli ve ebedidir. Her şeyin şekli değişir, değişken olan şekildir. Madde özel vasfı olan kuvvetle birlikte bulunur. Bu sebeple, vasıflarından mahrum bir madde ile maddesiz vasıflar bulunamaz. Ona göre, madde evrenin bütün kısımlarında aynıdır. Hayat değişim, değişim de hayattır. İnsan, devamlı değişir ve değişerek yaşar. Ruh ve beden ayrı ayrı şeyler değil, aynı varlığın iki ayrı şeklidir. Bütün yaratıklarda olduğu gibi, insanlarda da bir defa yapılan bir hareketin ebediyen tekrar edilmesine gayret eğilimi vardır. Psikoloji uzmanları, bu eğilime alışkanlık derler. Alışkanlık sayesinde işlerimizde büyük bir kolaylık ve pratiklik meydana gelir. Her tekrar, o fiile, biraz daha sürat ve intizam kazandırır. Onun felsefesinin büyük bir kısmı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

bu esasa dayanır. Baha Tevfik'e göre, ruhsal olay kabul edilen duyarlılık, irade, fikir, idrak, beden ve ruh konusunda ayırım yapmak hatalıdır. Bunlar iç içe oldukları için onları ayrı ayrı düşünmek doğru değildir. Aslında beynimizde var olan fikirlerin bir kısmı hafızaya, bir kısmı hayal gücüne, bir kısmı duyarlılığa aittir demek hatalıdır. Beynimiz sadece maddiyattır, bilinendir ve müspettir (Akgün 2005:195-229).

Türkiye'de fikirleriyle tartışmaların odağında olan kişiliklerden biri de Abdullah Cevdet'tir. Askeri Tıbbiyede okuduğu yıllarda İttihatçılarla tanışır. Kendisi Tıbbiyeden sonra edebî çalışmalara ağırlık verir. Avrupa'ya gider, orada Jön Türklerle buluşur. Paris ve Cenevre'de *İctihad* dergisini çıkarır. Tıbbiyede İbrahim Temo'nun önerisi üzerine Felix Isnard'ın *Spiritualisme et Matérialisme* adlı kitabını okur. O zamana kadar dindar bir genç olan Abdullah Cevdet'te şüphecilik uyanır. Bir süre kendini şiire verir, daha sonra bu şiirlerini kitaplaştırır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin bir kısmının tutuklanması üzerine Abdullah Cevdet, Trablus'a sürülür. Burada göz hekimliği yapar. Fakat kendisi, buradan 1897'de Paris'e kaçar. Cenevre'de, Tunalı Hilmi ve diğer arkadaşlarıyla birlikte *Osmanlı* adında bir dergi çıkarır. Bu yıllarda *Fünun ve Felsefe* (1897), *Kahriyat* (Bir kısım şiirleri), Schiller'den *Guillaume Tell* (1896), *İki Emel* (Şiir kitabı 1898), Alfiefi'den *Della Tirannide* (1897'de İstibdat adıyla basılır) ve Shakespeare'den *Ode* (1898) eserlerini yayımlar. Abdullah Cevdet, II. Abdülhamit'le arasını düzelttikten sonra Viyana Büyükelçiliğinde Türkiye'nin resmi hekimi olur. 1904'te kendi matbaası olan *İctihat*'ı kurar. Kendisi, bir süre siyasi sürgün olarak yaşar. Sürgün yaşadığı Paris, Viyana ve Kahire'de dergi çıkarmaya devam eder.

Abdullah Cevdet, çalışan ve üreten bir yazardır. Onun çalışmalarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür: a) Batı ve Doğu edebiyatının klasiklerinden yaptığı çeviriler; b) İslâmiyet ve dini geleneklerle ilgili yaptığı çeviriler; (bu çevirilerin içinde Dr. Dozy'den yaptığı *İslamiyet Tarihi* adlı eser bazı çevrelerce büyük tepki çeker.) c) Gustave Le Bon'dan etkilenecek yazdığı sosyal konulu makaleler. Abdullah Cevdet, Le Bon'un görüşlerine büyük önem verir. Le Bon'a göre dünyadaki büyük sarsıntılar ve değişimler uygarlıkları derinden etkiler. En önemli değişim, fikirlerde ve inançlarda olur. Bugünkü çağ, insan düşüncesinin değişmesiyle birlikte buhranlı zamanlardan birini teşkil eder. Bu değişim, iki temel nedene dayanır. Birincisi uygarlığımızdaki dinî, siyasî ve sosyal inançların yıkılmasıdır. İkincisi, tamamen yeni varlık ve düşünce koşullarının oluşmasıdır. Zamanımız, bu iki faktörün karşılaştığı kaosu yaşamaktadır. Gelecek, halkın etkin olduğu bir devir olacaktır. Eski uygarlıklar küçük bir aydın aristokrasisi tarafından yaratılır ve sürdürülürdü. O, uygarlıklarda halkın rolü yoktu. Abdullah Cevdet, Le Bon'un bu fikirlerini Türk toplumuna uygulamaya çalışır. Ayrıca kendisi, Le Bon'un ırk anlayışından hareketle Türk ırkının üstün bir ırkla karışması ve bütünleşmesi fikrini savunur. Bu görüşlerinden dolayı büyük eleştirilere maruz kalır. Abdullah Cevdet, Mütareke yıllarında *Hürriyet ve İtilaf Partisi* sempatanıdır. Hakkında birtakım söylentiler çıkar. Onun bu eğilimleri Cumhuriyet devrinde iyi karşılanmaz. Kendisi, kitaplarında eski yazı ile birlikte ilk defa Latin harflerini kullanır. Alaturka tartı ve ölçü yerine uluslararası ölçülerin kullanılmasını tavsiye eder. Ayrıca Latin harflerinin kabulünü destekler.. Bütün bu cesur davranışlarına rağmen siyasi kararsızlığı güvenilirliğini zedeler (Ülken 1992: 246-255).

Abdullah Cevdet, akılla ilgili eylemlerin maddi olduğu görüşündedir. Ona göre, akılsal eylemlerin maddi olduklarını ispat eden doğal bilimlerdir. Felsefe, olayları, kesin müspet hükümlere dayanacak şekilde sonuçlandıracağı genel bir yasa kendine rehber kabul etmelidir. Esas felsefe budur. Bundan da bir yasa ve bir hüküm çıkarır. Abdullah Cevdet, hiçbir şeyin yok olmadığı görüşünü savunur. Ona göre, düşüncenin mahiyeti zannedildiği gibi beyinle ilgili değildir. Bununla birlikte düşünce, doğanın genel hareketidir. Bu hareket, sınırlar vasıtasıyla beyni uyarır. Bir maddenin düşünce olması, genişlikle ilgilidir. Mesela, vapur denildiği zaman ne gibi şekil ve genişliğe sahip olduğu bilinmedikçe, vapuru düşünmek imkansızdır. Bir maddenin düşünülmesi ve

Turkish Studies

o maddenin şeklinin zihinde meydana getirilmesidir. Ona göre, beyin, düşüncenin merkezi ve özel organıdır. Büyüklüğü, şekli, yapısı, kuvvet ve zekâ derecesiyle ilişkilidir.

Ruh, akıl, düşünce, duygu, idrak ve irade kelimeleri hiçbir şekilde gerçek eşyanın zata ait cevherini ifade etmez. Sadece hayat sahibi cevherin yetilerini, görevlerini, özelliklerini yahut maddi gerçeğin özel olayları üzerine kurulmuş neticelerini bildirir. Abdullah Cevdet, düşünceyi maddenin bir faaliyeti olarak görür. Düşünce, ruhun özelliğidir. Ruh, bağımsız olarak vardır ve beyin denilen maddi kitle ile ancak geçici ve rastlantısal olarak ilişkidir. Ruh, maddi bileşimle oluşur. Bu durum, bütün hayvanlar için geçerlidir. Türk fikir dünyasında dinsiz olarak tanınan Abdullah Cevdet, yazmış olduğu birçok eserin İslâmîyete uygun olduğunu göstermeye çalışır. Ona göre, dindarlıkla hür düşüncenin bir vicdanda bulunamayacağını inanmak hatadır. Din akıldır, akli olmayanın dini de yoktur. Kaba sofular, dindar geçinen ahmaklar, başkalarını istedikleri kadar dinsizlikle suçlasınlar, gerçek insan ezeldir, ebedîdir, üzerine galebe çalmak mümkün değildir. Abdullah Cevdet'in maddeci görüşü fizyolojik ve biyolojik içeriklidir. O, Batılı düşünürlerden Cabanis, Karl Vogt, Moleschot, Darwin ve Büchner'den etkilenmiş onların paralelinde fikirler ileri sürmüştür (Akgün 2002: 305-333).

Materyalizmin Türkiye'deki temsilcilerinden bir başkası da Suphi Edhem'dir. Manastırlı olduğu bilinmektedir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Manastır'da Rehber-i İttihad Lisesinde tarih öğretmenliği yapar. *Genç Kalemler* dergisi ile Baha Tevfik'in çıkardığı *Felsefe Mecmuası*'nda yazılar yayımlar. Belli başlı eserleri: *Hayat ve Mübareze*, *Veraset* (kitap olarak basılmamış), *Antropoloji*, *Sosyoloji Nedir?* (yayımlanmamış), *Lamarck ve Felsefe-i Hayvanat*, *Veraset Nazariyesi* (yayımlanmamış), *Darwinizm*'dir. Subhi Edhem, *Hayat ve Mevt* adlı eserinde materyalist fikirleri ileri sürer. Ona göre, inanmanın kaynağı, ölüm ile rüyanın insanlarda doğurduğu hisler ve düşüncelerdir. Bugün büyük çoğunluk, maddenin korunması, yani dünyada var olan bir şeyin yok olmadığını ve yoktan da varlığın meydana gelmediğini öğrenmiş ve kabul etmiştir. İnsanlara bu fikri veren Lavossier'dir. Bir de Robert Maier ve Helmholtz tarafından ifade edilen "maddenin yok olmaması" teorisi vardır. Suphi Edhem, birlik felsefesinin kısmen bu fikirlere dayandığını belirtir. Onlar, madde ile kuvvetin birbirinden ayıramayacağı görüşündeler. Canlı ve cansız, dünyadaki bütün olayların kaynağı, bu ölümsüz iki unsurdan türer. Birlik felsefesini savunanlara göre, dünyada her şey evrim geçirir, her zaman süreklilik vardır (Akgün 2005: 229-232).

Suphi Edhem'e göre, bugün eşya ve canlılar her an değişmektedir. Hayat, maddenin özel meydana geliş şeklidir. Bizim maddi eşya diye gördüğümüz ve kabul ettiğimiz unsurlar, aslı bir cevherin geçici görünen şeklidir. Madensel, bitkisel, hayvansal şekiller, maddenin başkalaşmış şekilleridir. Kısaca, hayat doğal bir olaydır. Esası, protoplazmadır. Protoplazma, kaynağını cansız varlıklardan alır. Yani cansız bir ortam içine konulan protoplazma yaşayan bir canı meydana getirir. Hayatın başlangıcı ölümdür. Ölüm, yeni bir hayat demektir. Bu durumda evren, daima hareket halindedir. Fen açısından ölüm bir şekil değiştirmeden ibarettir. Yani ölüm, şekil değiştirmeden başka bir şey değildir. Ölüm, bedeninin bir organındaki görevin bozulma ve eksilmesiyle ortaya çıkar. Ölüm, bireyseldir. Her birey doğa yasalarına boyun eğmek zorundadır. İhtiyarlıyoruz, demek ki öleceğiz. Hayatın ölümle sonuçlanması bir nimettir. Doğa, her yerde olduğu gibi bu hususta da adaletini gösterir. Ölümünden kurtuluş yoktur. Bunun için istisnai bir olay gösterilemez. Buna teşekkür etmeliyiz. Ölüm olmasaydı hayatın lezzeti olmazdı. Suphi Edhem'e göre, hayatın değişimini ilk defa anlatan Lamarck'tır. O, bugün mevcut olan türlerin eskiden var olduğu fikrindedir. Bu fikrini paleontolojiye dayandırır. Bugün evrim teorisini hiçbir biyolog reddedemez. Suphi Edhem, *Antropoloji* başlıklı yazısında hayat anlayışını anlatır. Ona göre, hayat bir yaratıcının eseri değildir. Işık ve elektriği, hararet ve nem meydana getirir. Dinî fikirler, insanları yanıltmaktadır. Düalizm, doğrudan doğruya dinsel bir felsefedir. Suphi Edhem'e göre, madde ve kuvvet fikri ortaya çıktıktan sonra Tanrı'nın yaratma gücü ortadan kalkar. Çünkü doğal

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

bilimler, maddeyi ölümsüz ve değişmesi imkansız kabul eder. Dolayısıyla doğal bilimlere göre, ölümsüz ve bitimsiz olan şeyler yaratılmazlar. Esasen materyalizm mesleği bu sağlam fikirler üzerine kurulur. Aslı ve gerçek sebepler bilindikten sonra artık mucizeler bir hurafe şeklini alır. Suphi Edhem, yazılarında Cuvier, Linnaeus, Lamarck, Darwin, Lavossier, Comte ve Lois Büchner'in görüşlerine yer verir ve bu düşünürlerin etkisinde kalır (Akgün 2005: 233-252).

Materyalist görüşleriyle tanınan bir diğer düşünür de Memduh Süleyman'dır. Şahabeddin Süleyman'ın kardeşidir. Doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili kesin bir bilgi yoktur. Kendisi, *Rübab*, *Felsefe Mecmuası* ve *Yirminci Asırda Zeka* mecmularına yazılar yazar. Onun bilinen eseri Edvard von Hartman'dan çevirdiği *Darwinizm* adlı eseridir. Memduh Süleyman, maddeci ve evrimci görüşleriyle tanınır. Ona göre, toplum hayatı da evrimci yasaya bağlıdır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde gerilemenin nedeni, her gün gelişme gösteren medeniyeti kendine mal edememek, zamana ve çevreye uyum sağlayamamaktır. Ona göre, Avrupalılaştırmanın asıl ruhu, hak ve görevdir. Hak, tanımak, görevini yerine getirmektir. Bu iki unsur, bütün toplumsal gelişmelerin temelidir. Memduh Süleyman, *Felsefe Mecmuası*'ndaki *Felsefe-i Edyân* başlıklı yazısında dinle ilgili birçok tanımdan söz eder. Doğu düşünürleri, diğer bir kısmını da Batılı düşünürler yaparlar. Doğulu düşünürlerinin genel din tanımı, dinin insan doğasında bulunan Tanrısal bir bağış olduğu görüşüdür. Batılı düşünürlerden Feuerbach'a göre din, iman, kurban ve dualar vasıtasıyla gerçekleşen arzudur. Kant'a göre din, Tanrısal emir üzerine kurulan görev duygusudur. İngiliz Tylor'a göre ise din, hayali varlığa inanmaktır. Marie Guyau, dini, istek ve arzulara bağlanma duygusu olarak ifade eder. Memduh Süleyman, dinle ilgili yapılan bu tanımlardan Saloman Reinach'ın yaptığı tanımı beğenir. Saloman, dini, duygularımızın hareket serbestliğine engel olan bazı ruhsal durumların toplamıdır, şeklinde tarif eder.

Memduh Süleyman, *Felsefe Mecmuası*'nda *Cinâi Romanlar ve Hakiki Eserler* başlıklı yazısında, edebiyatın işlevi üzerinde durur. Ona göre, edebiyat zamanın aynasıdır. Zamanın ruhunu, inceliğini, duygularını tahlil eder. Edebiyat toplumsal hayatın cinayetlerini, alçaklıklarını toplumun önüne koyar. Kısaca edebiyat, ruhumuzu, duygularımızı, fikirlerimizi açar ve yayar. Memduh Süleyman, ruhsal durumların deneysel psikolojinin alanı olduğunu belirtir. Ayrıca ruhsal olayların doğru bilinmesinin gerekliliği üzerinde durur. Ona göre, ruhsal olaylar ve ruhsal durumlar, insanlarda bilim, güzellik, fazilet, gibi, sınırsız bir gelişmeyle hiçbir zaman son noktaya ulaşılmayan ideallerdir. Memduh Süleyman, zekanın sınırı olmadığını ifade eder. Bilgilerin gerçek var olma sebebi, zekanın aydınlattığı ve yönettiği faaliyetlerdir. Memduh Süleyman'ın felsefi düşüncesini evrimcilik fikri oluşturur. Onun bu hususta Lamarck, Darwin ve Esward von Hartman'dan önemli ölçüde etkilendiği görülür (Akgün 2005:253-266). Türk materyalistleri arasında Doktor Edhem Nejdî de önemli bir isimdir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte maddeci ve evrimci görüşleriyle tanınır. Onun *Tekâmül ve Kanunlar* adlı eserinden başka *İçtihad* mecmuasında da yazıları bulunmaktadır. Ona göre, dünyada her şey başkalaşım geçirir. Çünkü değişim geçirmemek, olduğu gibi kalmak yok olmak demektir. Hayat, ebedî bir savaştır. Doğa, aynı zamanda geniş mekanlı bir savaş alanıdır. Doğada, güçlü olan yaşama hakkına sahiptir. Ona göre, hayatta kuvvetli canlılar, vasıflarını nesilden nesile aktarırlar. Hayat bir mücadeledir. Bu nedenle aynı türün şahısları arasında da her zaman rekabet vardır. Doktor Edhem Nejdî, *İçtihad* mecmuasında çıkan *Nesc-i Dimağın Tekâmülü* başlıklı yazısında materyalist fikirler ileri sürer. Ona göre, görev, organı yaratır. Her organ gibi beyin de görevin ruhsal faaliyetinin devamıyla oluşur ve olgunlaşır. Beynin dokusu bir fabrikadır. Fikirler, hisler ve inançlar bu fabrikanın ürünleridir. Doktor Edhem Nejdî, bilgilerin gözlem ve deney yoluyla elde edildiğini savunur (Akgün 2005: 267-269).

Baha Tevfik ve arkadaşlarından sonra materyalist görüşleriyle dikkat çeken Celal Nuri İleri (1870-1939), II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrinin önemli fikir damlarından biridir. *İçtihad* dergisinde Abdullah Cevdet ile birlikte çalışır. Mütareke yıllarında *Edebiyat-ı Umumiye* dergisini,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Cumhuriyetten sonra *İleri* gazetesini çıkarır. Celal Nuri, Galatasaray Lisesini ve Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra fikrî çalışmalara başlar. Sosyal ve edebî konularda incelemeler yapar. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Gelibolu milletvekili olur. Cumhuriyet devrinde de uzun süre milletvekilliği yapar. Celal Nuri, ilk yazılarını *İçtihad*'da yayımlar (Ülken 1992: 399). Onun asıl adı Mehmet Celalettin'dir. Babasına olan sevgi ve saygısından dolayı Nuri mahlasını kullanır. Çok sayıda eseri vardır. Celal Nuri, *Tarih-i İstikbâl* adlı eserinin *Mesail-i Fikriye* kısmında materyalizmi savunur. O, bu eserinde materyalizm ile İslâmiyet arasında ilgi kurar. Kendisi, dünyada her olayın bir sebebi bulunduğunu ve sebepsiz hiçbir şeyin olmadığını belirtir. Ona göre, madde ve kuvvet doğup ölmez. Madde, her zaman mutlaka boşlukta, şekil değiştire değiştire yuvarlandığı gibi, sebepler ve sonuçları da birbirini izler. O, bu düşüncesine açıklık getirmek için bir denize atılan taş parçasının meydana getirdiği daireyi örnek verir. Uçsuz bucaksız denize atılmış bir taş, nasıl küçük bir daire meydana getirir, ondan sonra bu halka genişleye genişleye dalgalanır, sonsuza uzanırsa, bunun gibi zaman da matematiksel oran dahilinde genişler, dalgalanır. Dünyada sebepsiz bir olay olamaz. Sebepler, ezelden gelir, ebede doğru sürüklenir. Olaylar, birbirine bağlıdır, başka şekilde olma imkanı da yoktur. Her şeyin başı ezelde, sonu da ebeddedir. Celal Nuri, materyalizmin de aynen spiritüalizm ve düalizm gibi evrenin son bilmecelerini çözemeyeceği görüşündedir. Ona göre, evrim yasası mucizenin ve inancın yerini alacaktır.

Celal Nuri, materyalist düşünürlerin ebedilik ve sonsuzluk kavramlarını ispat etme iddiasında olmadıklarını, sadece Hıristiyanlığın kabul ettiği yaratıcıyı ortadan kaldırdıklarını belirtir. Ona göre, biz, maddenin, kuvvetin ve hareketin ne olduğunu aramayız. Çünkü biz, unsurları ancak birlikte anlayabiliriz. Bilinmeyen büyüklükler, sonsuz bileşimleriyle evreni meydana getirir. Materyalizm, olayların açıklanmasında metafizik sebeplere dayanmaya yeltenmez. İdealizm gibi fenle ilgili araştırmalara sırt dönmez. Tam tersine materyalizm, eşyanın derin anlamını ve sebeplerin ilişkilerini araştırmak ister. Materyalizm, dünyayı, bizim dışımızda tasavvur edeceğine bizim içimizde kabul eder ve onun gerçek bir şekil kazanmasına çalışır.

Celal Nuri materyalist fikir ve görüşleri yanında evrimci görüşleri de benimser. Ona göre, Darwin'in kuramı tarihe ve İslam tarihine uygulanabilir. Evrim yasası gereğince bazı canlılar, son derece mükemmelleşmiştir. Celal Nuri, insanın menşei konusunda da evrimci görüşleri benimser. Ona göre, XIX. yüzyılda insanın menşei konusu, bilimsel bir şekilde ele alınmaya başlanır. Bu bilimsel verilere göre, insanın ani olarak yaratılmadığı artık bilinmektedir. İnsan, organik dünya zincirinin son halkasıdır. O, diğer hayvanlar gibi uzun süren bir evrimin ürünüdür. İnsan dünyanın özeti ve evrenin en soylu, en yüce ürünüdür. O, doğadan çıkar ve doğayı içerir. Zekâ kazanan hayat, insan demektir. Doğa kendini görüp anlarsa, o zaman insana dönüşmüş olur. İnsan, aynıyla doğadır. Ona göre, ruh kelimesi gerçek bir nicelik ifade etmez. Bu kelime beynin bütün hareket ve işlerini, sinir sisteminin faaliyetini ifade etmek için konulmuş bir sözdür. Ruh kavramı, bütün ruhsal hayatı içerir. Düşünce kelimesi ise, zihinsel faaliyetlere aittir (Akgün 2005: 279-294).

Celal Nuri'ye göre, toplumda genel terbiyenin yükselmesi cinayeti azaltır. İnsan, iyi ile kötüyü ayırt eder. İyi ve kötü toplumlara göre değişir. Toplumda, haksızlığı ortadan kaldırmak önemlidir. Ona göre, yaratıcı öncesi olmayandır, yani her şeyden önce var olandır, ezelidir. Hiçbir şeyin başından yokluk geçmez. Yaratıcı kadirdir, her şeye gücü yetendir. Bu da insanda var olan güç sıfatından alınmadır. Celal Nuri'ye göre Allah tarif edilemez. Allah, evreni kuşatır ve tektir. O, aynı zamanda mükemmel remzdir. Anlayışı kıt olan insan, mükemmelliği ancak yaratıcı zat şeklinde anlayabilir. İslâmiyet, tecrübe üzerine kuruludur ve dinlerin en mükemmelidir. İslâmiyet, insanların mutluluğuna kefil olan dindir. Celal Nuri'nin Avrupa medeniyetine yaklaşımı Abdullah Cevdet'ten farklıdır. O, Abdullah Cevdet gibi Avrupa'yı her konuda hocamız görmez. Kendisi, Avrupa'dan teknik bilgi almaktan yanadır (Akgün 2005: 294 -304). Türkiye'de felsefenin önemsenmesi ve felsefenin eğitim kurumlarında yeni bir yaklaşımla ele alınması için büyük çaba gösterenlerden biri de Rıza Tevfik gelirdi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Rıza Tevfik, hem şair hem de felsefecidir. Bizde, ortaöğretime felsefe dersi onunla girer. Kendisi, felsefi düşünceye büyük önem verir. Felsefe konusu, onu ölüm fikrine yöneltir. Abdülhak Hamit'in eserlerini inceler. Hamit'teki felsefi derinlik onu etkiler. Kendisi, *Ulûm-u İctimaiye* dergisinde ilimlerin sınıflandırılmasını yapar. Rıza Tevfik, Türkiye'de Bergson'u ilk tanıtanlardan biridir. O, Mütareke'de çıkan *Edebiyat-ı Umumiye* dergisinde Doğu ile Batı'yı karşılaştıran makaleler yazar. Ona göre, Doğu kaderci ve mütevekkildir. Batı ise, irade sahibi ve mücadelecidir. Doğu'nun sorunları, Batı'yı iyi tanımamaktan ileri gelir. (Ülken 1992: 259-263) Felsefi anlayış, sonraki dönemlerde yazarlarımıza farklı biçimlerde yansımaya devam eder. Bu yazarlardan biri de Hüseyin Rahmi'dir.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında pozitivist anlayış belirgin şekilde kendini gösterir: *Çeşitli fizyolojik, hatta ruhi aksiyonları ile insanımızı ve buna bağlı olarak toplumumuzun -şu veya bu şekildeki-iç nizamını aksettiren romanları; hem muhteva, hem de üslûp özellikleri itibarıyla, İstanbul'da geçen elli yıllık sosyal hayatımızın birer aynası durumundadırlar. Onun için kanaatimizce bu eserlerin gerek tefrika ve gerekse, çeşitli kereler kitap halinde neşredildikleri her zaman, geniş okuyucu kitlelerine hitap etme ve onları etraflarında toplama şansını korumuş olmalarının sırrını burada aramak yerinde olur. Emile Zola'dan kaynaklandığını belirtmekte fayda gördüğümüz bir tesirle, zaman zaman ucu natüralizme varan realizmi, romantizmle birlikte başarıyla yürüten ve mensubu bulunduğu Ahmet Mithat Efendi ekolüne uygun düşecek tarzda, halk için durmadan yazan muharririmizin kalemin en dikkate değer tarafını ise romanlarının gerilim yaratan konularıdır* (Göçgün 1993: 602).

Gürpınar, romanlarını yazarken toplumu bir sosyolog titizliği ile inceler. Toplumu farklı bakış açısıyla romana taşıyan Gürpınar, aydınlanma çağının düşünürleri gibi hareket eder. Yazdığı bütün romanlarında İstanbul'daki yaşamı anlatır. Anadolu, bu romanlarda yer almaz.

Hüseyin Rahmi, romanlarında toplumun zihniyet değişimini sorgular ve bu değişimin toplum katmanlarına yansımaları ele alır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen ve serbestleşen fikir hareketleri onu da etkiler. Farklı felsefi ve ideolojik fikir hareketlerini yakından takip eder. 1908'de Selanik'te Yahudi ve Bulgar aydınların başlattığı "sosyalist" fikir hareketi *Amele* ve *Irgat* gazetelerinin çıkmasına öncülük eder. Aynı yıl Osmanlıda *Osmanlı Sosyalist Fırkası* kurulur. Hüseyin Rahmi'nin çevresi de sol fikirlerle yakından ilgilenir. Onun 1908'den sonraki bütün romanlarını yayımlayan İbrahim Hilmi, Haydar Rifat'ın George Tournère'den çevirdiği *Sosyalizm* adlı kitabına bir sunuş yazısı ekleyerek 1910'da yayımlar. (Moran 1987: 108) Hüseyin Rahmi'nin romanlarında farklı dünya görüşüne sahip kişiler dikkat çekerler: "Bolşevik" ahlaki benimseyenler: Şadan Bey, Kalender Bey "*Ben Deli miyim?*"; Semih Âtîf Bey, İzzet Saim *Billur Kalb*; Ulviye Melek, Prenses Diçeski, Ali Vahid Bey *Kokotlar Mektebi*; Avnüssalâh, Ali Safder, Sudûri *Utanmaz Adama*, Alber *Kesik Baş*; Şemi Bey, Semiha *Kaderin Cilvesi*; Ümrâni Bey, İclâl Hanım, Çelebi *Deli Filozof*; Sakıp Cemal, Turhan *Ölümler Yaşıyor mu?*; Hüsrev Nizâmi Bey, Mazlum Ulvi Bey *Namuslu Kokotlar*. Hüseyin Rahmi, romanlarında enternasyonalist tiplere de yer vermiştir. Şatırzâde Şöhret Bey *Âyine*, *Şık*, Meftûn Bey *Şıpsıvdi*, Şâdan Bey *Ben Deli miyim?*, Jâle, Nükhet Feyyaz *Billur Kalb*, Ulviye Melek, Prenses Diçeski *Kokort Mektebi*'dir. (Göçgün 1993: 570) Hüseyin Rahmi'nin 1934'te yazılmış ve 1949'da basılmış olan *Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?* romanında yaşam mücadelesi veren biri kadın, üç kişilik çete kömünizmi tartışırlar. Tartışmadan sonra kömünizmi kabul edip uygulamaya karar verirler. Romanın kahramanı Edip Münir yaptığı şantajlar sayesinde zengin olunca fikir değiştirir. Eski arkadaşlarına kömünizme inanmadığını söyler. Gürpınar'a göre, insanlar bencil ve çıkarıcıdır. Sınıf atlayan, alttakinin tepesine biner. Kendisi, bu konuyu gündeme getirirken aslında olayın ahlaki boyutunu sorgular. Onun önemli özelliklerinden biri de toplumda yerleşmiş olan ahlaki değerlere yeni değerler kazandırmaktır. Bu konuda Nietzsche'den etkilenir. Ondan 'üstadım', 'pîrim' diye söz eder. Ayrıca onun eserlerinden alıntılar yapar. Hüseyin Rahmi'nin din ve Tanrı hakkındaki düşüncelerini

Turkish Studies

öğrenmek onu daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır. *Deli Filozof* adlı romanında, filozof Hikmetullah'la bir gazeteci konuşur. Filozof, gazetecinin sorularını cevaplar. O, bu cevapların birinde, dinin ve Tanrı'nın, insanları disiplin altında tutmak için icat edildiğini fikrini savunur.

Gürpınar'ın hayat felsefesinin özünde karamsarlık görülür. O, insanı doğuştan bencil bir hayvana benzetir. İnsanlar, bencillikleri yüzünden sürekli birbirleriyle didişirler. Güçlü olan zayıfı ezer. Gürpınar'ın bu dünya görüşü, Darwinizmin topluma uygulanma biçimidir (Moran 1987: 122-123). Ayrıca Gürpınar, "nihilizm" akımının karşılığı olarak "hiçizm"i kullanır. *Şıpsırdı* romanının kahramanı Meftun Bey, hayata "hiçizm" felsefesi ile bakar. Aslında Gürpınar'ın "hiçizm"i Rus nihilizmi ile benzer özellikler taşır. Bununla beraber Rus nihilizmi pozitivistlikten popülizme ve oradan da sosyalizme dönüşür. Gürpınar'ın kötümser felsefesi, bir saplantı olarak varlığını devam ettirir (Timur 2002: 56). Onun pozitivist anlayışla yazdığı romanlarda bu anlayışı benimseyen şahıslar: İrfan Galip *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*; Şükriye Hanım'ın Babası *Cadı*; Câzım Bey *Muhabbet Tılsımı*; Şevki Nurallah Bey *Mezarından Kalkan Şehit*; Hikmetullah Tayfur Bey, Dr. Ferhad Bey, Sâdi Bey *Dirilen İskelet*; Ali Salâhî, Âtîf Nuri, Lâtif Sezâî, Enver Hakkı, Fikret Şükrü, Ali Hulki *İnsanlar Önce Maymun mu İdi?*; Talât Bey *Ölümler Yaşıyor mu?* Hüseyin Rahmi'nin pozitivist anlayışa sahip olmasa bile fikirleriyle filozof edası sergileyen roman kişileri de vardır. Bunlar: Dehri Efendi *Mürebbiye*; Revâî Bey *Metres*; Meftûn Bey, Kasım Efendi *Şıpsırdı*; İrfan Galip *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*; Abdal Velî *Hakka Sığındık*; Kerâmet Efendi *Toraman*; Mehmet Kenan Bey, Câbir Efendi *Tebessüm-i Elem*; Şâdan Bey *Ben Deli miyim?*; Lemiye Lebib, Direktör Haşmet Bey *Tutuşmuş Gönüller*; Şevki Nurallah Bey *Mezarından Kalkan Şehit*; Cevherizâde Baha Bey *Kokotlar Mektebi*; Alber Eleni *Kesik Baş*; Dr.Nusret Hulki Bey, Âdil Cevri Bey *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?* Salâh Efendi *Kaderin Cilvesi*; Hikmetullah Efendi *Deli Filozof*; Mualla Lâhuti Efendi *İnsanlar Önce Maymun mu İdi?*; Dilâver *Ölümler Yaşıyor mu?*; Şehnaz, Hüsrev, Hürrem Lütü *Namuslu Kokotlar* (Göçgün 1993: 571).

Hüseyin Rahmi'nin realist ve natüralist akımın etkisinde yazdığı romanlar: Dr. 'N' Bey *Iffet*; Neriman *Nimetsinas*; Raci Bey *Şıpsırdı*; Emine Hanım, Şükriye Hanım *Cadı*; Nüzhet, Ulvi Bey Mehti Bey *Hakka Sığındık*; Binnaz *Toraman*; Ragıp Şeyda *Son Arzu*; Osman Zihni Bey *Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?*; Sadi Bey *Dirilen İskelet*; Ali Senâver Bey *Deli Filozof*; Talat Bey, Dilâver *Ölümler Yaşıyor mu?*; Dehri Efendi *Mürebbiye*; Hikmetullah Efendi *İnsan Önce Maymun mu İdi?*; Şehnaz Hüsrev *Namuslu Kokotlar* (Göçgün 1993: 584). Hüseyin Rahmi'nin elli yıllık sanat yaşamına bakıldığında romanlarının tarih dışı olduğu görülür. Kendisi, Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerini yaşadığı hâlde, romanlarında bu dönemlerle ilgili herhangi bir kesit bulunmaz. O, romanlarındaki kişileri ve sorunları tarihsel olayların dışından seçer. Hüseyin Rahmi, romanlarındaki çatışma unsurlarını aşk, para, aldatan ve aldanmış kişiler üzerine kurar (Moran 1987: 144).

Pozitivist ve materyalist anlayış benimseyen Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da intihar eden pek çok figür de görmek mümkündür: Mahir *Şıpsırdı*; Aynı Nur Hanım, Ali İlhami Bey *Sevda Peşinde*; Nuriyezdân *Son Arzu*; Mehmet Kenan Bey *Tebessüm-i Elem*; Şemsi Bey, Mahmure Hanım *Cehennemlik*; Şadan Bey *Ben Deli miyim?*; Mürüvvet *Âbid Billur Kalp*; Flora *Kesik Baş*; Gülfem ile Veysi *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?*; Seyfettin *Namuslu Kokotlar* (Göçgün 1993:600).

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde olduğu gibi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde de intihar eden materyalist roman figürü mevcuttur. Bu figür *Huzur* romanındaki Suad'dır. Tanpınar, romanlarında sık sık felsefi düşünceye yönelir. Kendisi, son dönemin önemli felsefecilerine atıf yapar. Özellikle Nietzsche ve Schopenhauer'den sıkça bahseder. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Dr. Ramiz başucu kitabı olarak nihilist Nietzsche'yi okur. Ayrıca Tanpınar, bu romanda psikiyatrye de değinir (Aydın 2010: 214-215). *Huzur* romanında Suat, materyalist anlayışı temsil eder. Kendisi hiçbir değere inanmaz. Dünya edebiyatında ilk nihilist tip, Rus romancı Turgenyev'in

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Babalar ve Oğullar (1862) romanındaki tıp öğrencisi Bazarov'dur (Tural 2010: 1491). Batı edebiyatını iyi bilen Tanpınar, *Huzur* romanında çatışma unsurlarını Suad üzerine kurar. Suad için yaşamak, eğlenmek, hayatın tadını çıkarmaktır. Romanda Suat, Mümtaz'la tartışırken içindeki Tanrı inancının nasıl öldüğünü, değerlerin anlamını nasıl yitirdiğini kesin bir dille ifade eder:

Niçin hayatımı en manasız şekilde budalaca, yaşadıysam, niçin eğlendiysem, niçin içtiysen, niçin evlendiysem. Zamanı öldürmek için. Yaşamak için; çürümek için! Omuzlarını silkti; ne bileyim ben? Kendimi duymak istiyorum da ondan! Uçuruma her an ben varım, demek ihtiyacı. Şimdi niçin sen yazasın istiyorum öğrendin mi?(...) İçimizde Allah'a inanan var mı, bilmiyorum. Fakat eminim ki hepiniz müphem bir sükûta bu bahsi kapatmışsınızdır. Çünkü kelimelerle yaşıyorsunuz. Ben dindar olsaydım onunla konuşmak, onu tecrübe etmek isterdim.(...)Fakat benim için hakikat budur. Anlıyor musunuz? Benim için Allah ölmüştür. Ben hürriyetimi tadıyorum. Ben Allah'ı kendimde öldürdüm (Tanpınar 1982: 354-356).

Suad, aslında Mümtaz'ın yaşadığı tenakuzların sembolüdür ve onun başka bir benliğini oluşturur. Kendisi, topluma karşı sorumluluk duygusu taşımaz. Bütün ahlakî değerleri yok sayar. Suad'ın nihilist karaktere bürünmesi, Tanzimat'tan bu yana görülen alfrangalık meselesinde Türk aydınının geldiği noktayı gösterir. (Tural, 2010:1493-1494) Tanpınar'da huzursuzluk nihilizmle bütünleşir. Kendisi, aynı zamanda hedonist olan Suad'la Türk aydınını kültür ve medeniyet bağlamında yeniden sorgular.

Sonuç

Tarih boyunca felsefe insanlığın gelişiminde öncü rol oynar, felsefe geliştikçe düşünce de boyut kazanır. Felsefenin gelişmediği toplumlarda aydınlanma ve ilerleme gecikir, düşünce körelir. İnsani bilimlerin gelişiminde olduğu gibi pozitif bilimlerin gelişiminde de felsefenin katkısı büyüktür. Özellikle "Aydınlanma Çağı" ile birlikte felsefi anlayış Batı toplumunu derinden etkiler, köklü değişimlere zemin hazırlar. Fransız İhtilali bunun en belirgin göstergesidir. Bu ihtilal, Avrupa'da haritaların değişimine yol açar, hür düşüncenin ve millî devlet fikrinin kapısını aralar. Böylece imparatorlukların dağılma süreci başlar, millî kimlikler ön plana çıkar.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmak, dağılma ve parçalanmanın önüne geçmek için bazı yeni önlemler almak ister; siyasi, sosyal ve idari reformlar yapmaya çalışır. Bunun için Avrupa'ya öğrenciler gönderir ve yeni okullar açar. Osmanlı aydını, devletin Batı'nın bilim ve tekniği ile kurtulabileceğine inanır, bilimi edinmenin yollarını arar. Bunun için Fransa'dan Türkiye'ye birçok aydın gelir. Zamanla Türk aydınında zihniyet değişimi başlar. Bu değişimle birlikte Türk eğitim sistemine pozitivist anlayış girer. Özellikle yeni edebî türlerin gelişmesi ve basının etkinlik kazanması bu değişime ivme kazandırır. Ayrıca Türk toplumunun gelişim ve değişim sürecinde Tanzimat Fermanı ile ortaya konan yol haritasının büyük payı vardır.

XIX. yüzyılda Auguste Comte ile sistemleşen pozitivism, bütün dünyaya hızla yayılır ve bizi de etkisi altına alır. Comte, pozitivismi dinin yerine ikame ederek, her sorunun bilimle çözülebileceği görüşünü savunur. Ona göre, müspet bilimlerin dışında herhangi bilim yoktur. Kendisi, Tanrı'yı ve dini yok sayar. Görüşlerine destek bulmak için devlet adamlarına mektup yazar, onlardan yardım ister. Türkiye'de pozitivismin öncülüğünü Beşir Fuad yapar. Onunla pozitivism edebiyatımıza girer. Böylece realizm ve natüralizm gibi edebî akımlar, pozitivism ile materyalizm gibi felsefi akımlar bizde yer edinmeye başlar. *Servet-i Fünun*, *Ulûm-ı İktisadiye*, *İçtimaiye Mecmuası* ve *İçtimaiyat Mecmuası* ile birlikte birçok dergide pozitivismin etkisi daha belirgin bir şekilde görülür. Pozitivizme paralel olarak materyalizm felsefesi de kendini hissettirir.

Turkish Studies

Hoca Tahsin'le Türkiye'ye giren materyalist felsefe, Abdullah Cevdet ve Baha Tevfik'le gelişim kaydeder. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra materyalist görüş, birçok aydın tarafından benimsenir. Materyalist görüş *İttihad*, *Piyano*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Felsefe Mecmuası*, *İnsanîyet*, *İştirak*, *Sosyalist*, *İdrak* gazeteleri ve *Kurtuluş Mecmuası* 'yla taraftar bulmaya çalışır. Türk aydını, pozitivist ve materyalist fikirleri Batı'dan olduğu gibi aktarmaya çalışır; bu fikirlerin toplumumuza uygun olup olmadığını muhasebesini yapmaz. Pek çok şeyde olduğu gibi özentî ile başlayan her yenilik, daha sonra dejenerasyonu beraberinde getirir. Zamanla toplumda pozitivist ve materyalist felsefenin etkisiyle nihilizmi benimseyen bireyler ortaya çıkar. Bunlardan biri olan Beşir Fuad, ilk intihar eden Türk aydınıdır. Onun ölümünden sonra intihar eylemi edebî türlere yansır. Şiir, hikâye ve romanda intihar temaları yer alır. Aydın kesimde inanç bunalımı yaşanır. Bu bunalım, İttihat ve Terakki ile beraber Cumhuriyet dönemi aydınını da etkisi altına alır. I.ve II. Dünya Savaşı'nın yıkımı, Batı kültüründe büyük çöküşlere neden olduğundan *Dünya Nimetleri* gibi birçok eser, hedonist anlayışın yaygınlaşmasına zemin hazırlar.

Pozitivizm ve materyalizm, dünyayı etkisi altına almaya çalışan politik anlayışın ürünüdür. Batılı aydınlar, bu felsefî akımları dünyanın birçok yerine yaymayı başarılırlar. Böylece kendi nüfuz alanlarını genişletme imkanı bulurlar. Pozitivist ve materyalist anlayışın ülkemize girmesinde şair ve yazarların katkısı olur. Onlar vasıtasıyla bu akımlar tanıtılır ve bazı çevrelerce benimsenir. Türk aydını, büyük bir ekseriyetle maddenin maneviyattan üstün olamayacağı inancındadır. Millî Mücadelede Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu ruh anlayışından hareketle zaferi kazanırlar.

Gerek pozitivism, gerekse materyalizm birbirine benzer felsefî akımlardır. Pozitivizmde olduğu gibi materyalizmde de Tanrı ve din inancı yoktur. Her şeyin esası maddedir. Hayat, madde ile tanımlanır. Pozitivist olan bir düşünür, materyalist olarak da değerlendirebilmektedir. Pozitivizmi, materyalizmden ayıran en önemli faktör, olayların deney ve gözleme dayanması, deney ve gözleme dayanmayan hiçbir bilgiye değer verilmemesidir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib (1982), **Sinekli Bakkal**, Atlas Kitapevi. İstanbul
- AKGÜN, Mehmet (2005), **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Elis Yayınları. Ankara
- AYDIN, Mehmet (2010), **Kayıp Zamanın İzinde**, Ahmet Hamdi Tanpınar, Doğu Batı Yayınları. İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010), **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık. İstanbul
- CURTIUS, ERNST ROBERT(1938), **Fransız Medeniyeti**, (Çev. Sabahattin EYÜBOĞLU), Devlet Basımevi. İstanbul.
- ECEVİT, Yıldız (2005), **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İletişim Yay. İst.
- EDİB, Eşref (1943), **Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri**, Âsarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı. İstanbul.
- ENGİNÜN, İnci (2007), **Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Dergâh Yayınları. İstanbul.
- ERCİLASUN, Bilge (1994), **Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit**, Millî Eğitim Basımevi. İst
- ERİŞRGİL, Mehmet Emin (1923), **Dergâh Mecmuası**, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası. İst.
- GÖÇGÜN, Önder (1993), **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

- GÖKBERK, Macit (1979), **Felsefenin Evrimi**, Millî Eğitim Basımevi. İstanbul
- GÜNDOĞAN, Ali Osman (1996), “*Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine*”, Akademik Araştırmalar. Ankara.
- HİLAV, Selahattin (1981), **Psikanaliz Açısından Edebiyat**, Kardeşler Basımevi. İstanbul.
- HİLAV, Selahattin (2008), **Edebiyat Yazıları**, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- KANTARCIOĞLU, Sevim (1988), **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- KANTARCIOLU, Sevim (1993), **Edebiyat Akımları ve Temel Metinler**, Gazi Üniv. Teknik Eğt. Fak. Matbaa Eğitimi Bölümü. Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (1991), **Nesillerin Ruhü**, Dergâh Yayınları. İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1993), **Tevfik Fikret**, Dergâh Yayınları. İstanbul
- KORLAELÇİ, Murtaza (2002), **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, Hece Yayınları. Ankara
- MERİÇ, Cemil (1998), **Kırk Ambar**, İletişim Yayınları. İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1995), **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yayınları. İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1996), **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yayınları. İstanbul
- MORAN, Berna (1987), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim Yayınları. İstanbul
- OKAY, M.Orhan (1991), **İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad**, Dergâh Yay. İst.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1982), **Huzur**, Dergâh Yayınları. İstanbul.
- TARHAN, Nevzat (2009), **Psikolojik Savaş**, Timaş Yayınları. İstanbul
- TİMUR, Taner (2002), **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İmge Yayınevi. Ankara.
- TURAL, Secaattin (2010), **Huzur Romanında Nihilist Bir Karakter: Suad** International Periodical Fort he Languages, Literature and History of turkish or Turkic. Volume 5/4 Fall.
- URAL, Şafak (2006), **Pozitivist Felsefe**, Say Yayınları. İstanbul
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1992), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları. İst.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2009), **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- ZWEIG, Stefan (1997), **Kendileri İle Savaşanlar**, (Çev. Gürsel Aytaç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.